

Stanovništvo Hrvatske 1802. godine

Autor govori o dosad nepoznatom popisu stanovništva iz 1802. godine te ga komparira s popisom iz 1785/87 godine. Nakon uvoda u kojem su analizirani popisi stanovništva s kraja 18. i početka 19. stoljeća te prikazano što je u historiografiji o toj problematici pisano, autor govori o strukturi stanovništva u hrvatskim krajevima tog vremena te razlozima porastalsmanjenja brojnosti stanovništva. U glavnom dijelu članka obavljena je usporedba broja stanovništva Provincijala prema dva popisa – 1785/87. i 1802. U posljednjem se poglavlju daje analiza potonjeg popisa, odnosno analiza naselja i stanovništva Provincijala u to doba.

Ključne riječi: popisi stanovništva, historijska demografija, naselja, županije, Hrvatska, Habsburška monarhija

1. Uvod

1.1. Predgovor

1.1.1. O popisima stanovništva krajem 18. i početkom 19. stoljeća

Ova rasprava dio je opsežne knjige o naseljima i stanovništvu Hrvatske od 1750. do 1857. godine. Izvore (i objavljene i arhivske) za tu knjigu prikupljam više od deset godina. Različitih objavljenih izvora, napose za 19. stoljeće, ima veoma mnogo, i do njih je sada relativno lako doći, jer se mnogi nalaze i na Internetu, ali i u mnogim arhivima i knjižnicama. No, to nije lak posao. Za to je potrebno niz godina rada i strpljivosti. Najviše vremena i marljivosti potrebno je uložiti u arhivska istraživanja. Zašto? O tome ovdje ukratko. Većina istraživača koji se bave historijskom demografijom uglavnom koriste objavljene izvore o popisima stanovništva od 1857. godine dalje. Malo je istraživača koji i za to razdoblje, od 1857. godine sve do suvremenosti, koriste i arhivsku građu, ali i stalne godišnje statističke izvještaje, a ne samo izvore od popisa do popisa stanovništva. A tih izvora ima u obilju.

Međutim, kad je riječ o naseljima i stanovništvu prije prvog modernog popisa iz 1857. godine, nastaju veliki problemi – i istraživački i spoznajni. Zašto? Uglavnom

se drži, i to se često ponavlja, da se u Habsburškoj monarhiji popis stanovništva proveo 1754. i 1785. godine, te konačno 1805. godine i zatim, nakon skoro pola stoljeća, tek 1851. godine. U vezi s tim, ponavlja se da je Marija Terezija donijela odluku da se, od 1754. godine dalje, popisi vrše svake treće godine, no da se to nije ostvarilo – da do toga nije došlo. Zato se i nije krenulo u arhivska istraživanja, vjerojatno uz pretpostavku da se nema što tražiti.¹

Sasvim suprotno. Prvo, popisi stanovništva (razne konskripcije – *conscriptio populi*) vrše se od sredine 18. stoljeća dalje, čak i od ranije, od kraja 17. stoljeća. Do sredine 18. stoljeća obavljeno je više konskripcija.² Drugo, od 1750. godine nastaju popisi stanovništva svake treće-četvrtre godine. Te su konskripcije izuzetno dragocjene. Mnoge se nisu sačuvala, bar ne u izvornom obliku, ali su se sačuvali sumariji tih popisa. Poneki se popisi mogu naći, i marljivi ih historičari nalaze u arhivima, i u izvornom obliku, ipak čitave.³

Uz ostale popise, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pronašao sam i opsežni popis stanovništva hrvatskih županija i Primorja iz 1750. godine, te popis Slavonije iz 1749. godine. Nema sumnje, jedinstveni popis stanovništva hrvatskog i slavonskog Provincijala održao se 1749/50. godine. Taj popis sadrži: ime i prezime oca porodice, broj oženjenih sinova i braće (dakle broj porodica u jednoj kući), veličinu i kvalitetu zemljišta, te popis stoke. O tom sjajnom popisu stanovništva Provincijala 1749/50. godine nije napisana ni jedna rečenica. Nije se ni znalo da taj popis postoji. Snimio sam te izvore i s trojicom mladih povjesničara objaviti ćemo taj popis. Ima više takvih konskripcija od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. U arhivima sam pronašao preko dvadeset konskripcija.

Osим toga, naprimjer, postoji opsežni popis stanovništva Hrvatske i Slavonije 1828. godine. Ni o tom popisu nije napisana ni jedna rečenica. Nije se ni znalo da postoji. A veoma je dragocjen. Taj popis, za sva naselja, sadrži: ime i prezime oca porodice, broj kuća i obitelji, broj muškaraca i žena, zanimanja, dobnu strukturu, veličinu zemljišta, broj stoke, vjersku pripadnost itd. Zatražili smo taj popis iz inozemstva (iz arhiva u Mađarskoj). Nastojat ćemo ga u cijelosti objaviti. Izuzetno je važan za hrvatsku povijest prve polovice 19. stoljeća.

Posebno je, za poznavanje strukture stanovništva i za historijsku demografiju uopće, dragocjena građa o urbarijalnoj regulaciji, koja se provodi od 1774. do 1784. i nastavlja do 1848. godine. Ta je građa bogata podacima i vrlo opsežna. Nedavno

1 Usp. o tome: Stipetić i Vekarić (2004); Gelo (1987); Vranješ-Šoljan (2009) i literaturu u tim djelima.

2 U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u više fondova, nalaze se te konskripcije, dijelovi i u cijelosti.

3 Usp. o tome: I. Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993; K. Kaser, *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb 2003; J. Butorac, *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950. godine*, Zagreb 2004. U arhivima postoji više konskripcija iz prve polovice 18. stoljeća.

je varaždinski arhiv počeo objavljivati tu građu, ali samo za varaždinsku županiju.⁴ Međutim, varaždinska županija ima 333 naselja, a zagrebačka županija ima preko 1.200 naselja. Organizirali smo timski rad (četvorica historičara) za snimanje i analizu tih izvora i za njihovo objavljivanje. Sjajni su ti izvori za istraživanje strukture stanovništva: to je najvažnija građa za upoznavanje i broja, i rodoslovlja, i socijalnog, i ekonomskog položaja većine zaboravljenog stanovništva od kraja 18. do sredine 19. stoljeća. Naprimjer, samo zagrebačka županija ima preko 500 kutija tih izvora, i njima su obuhvaćena sva naselja. A o tome nije napisana ni jedna rasprava.

Tu su i urbani drugi županija. Osim urbana, postoje brojne porezne knjige, i matične knjige krštenih i umrlih osoba, sudski spisi, vojni spisi i izvori za povijest škola kao ključni izvori za historijsku demografiju. To su važni izvori za hrvatsku povijest.

Prema tome, u mnogim arhivima (i domaćim i inozemnim) postoji obimna građa o naseljima i stanovništvu Hrvatske od kraja 17. do sredine 19. stoljeća, ali i od sredine 19. stoljeća dalje.⁵ No, za to je potrebno mnogo godina istraživanja. To je posao za veći broj istraživača. Jedan istraživač teško može sve to svladati. O tome više na drugom mjestu.

1.1.2. *Historijska demografija i statistika*

Zašto sam počeo istraživati stanovništvo? Zašto se bavim historijskom demografijom? Nisam slučajno došao do toga. Godinama proučavam fenomen nacije uopće, napose porijeklo i razvoj moderne hrvatske nacije. O tome sam objavio uvodnu teorijsku knjigu i više radova.⁶ Istovremeno sam obavio znatna arhivska istraživanja o etničkim identitetima. I o tome ovdje ukratko. Postoje dva ključna pristupa u istraživanju etničkih identiteta i nacije.

Prvi pristup: znanstvenici/teoretičari različitog usmjerenja, među kojima dominiraju sociolozi, uglavnom polaze od поближе nedefiniranih i pretjerano uopćenih nacionalizama i nacionalnih ideologija i tzv. nacionalne svijesti koje „stvaraju naciju“. Svoje knjige i rasprave utemeljili su na raznim teorijama o tome. Oni se u pravilu ne pozivaju na konkretne povijesne izvore. Štoviše, njih povijesni izvori ne zanimaju i posve ih zanemaruju.⁷

Drugi pristup: znanstvenici/istraživači na različitim i brojnim povijesnim izvorima, za svaku zemlju i priliku i razdoblje napose, nastoje objasniti i pratiti pojavu i razvoj etničkih i nacionalnih identiteta, a time i porijeklo i razvoj modernih nacija i etničkih zajednica uopće. O tome, napose za 19. i 20 stoljeće, postoji golemo raznovrsna arhivska i objavljena građa. Fenomen (i sadržaj, i strukturu, i pojavu, i razvoj)

4 V. Pavliček (ur.), *Marijaterezijanski urbani Varaždinske županije 1774-1784*, sv. 1-2, Varaždin 2011.

5 Za razdoblje neopolutizma usp. P. Korunić, „Početak moderne statistike u Hrvatskoj i Slavoniji od 1850. do 1857. godine“, *Historijski zbornik*, god. LXIII, br. 1, Zagreb 2010, str. 53-77.

6 Korunić (2006).

7 O tim teorijama i literaturi u: Korunić (2006).

etničkih identiteta, a time i moderne nacije, možemo istraživati, za svaku zemlju i priliku i razdoblje napose, samo na toj građi, samo na konkretnim i mnogostrukim povijesnim arhivskim izvorima. Drugo su sve samo priče.⁸ Arhivski izvori o etnicitetu, u svakoj sredini napose, ruše mnoge teorije o nacijama: ruše sve one, napose sociološke teorije, koje nisu utemeljene na izvornoj arhivskoj građi.

Ja sam prihvatio taj drugi kritični pristup u istraživanju etničkih identiteta i pojave moderne nacije. Krenuo sam u arhive. Otkrio sam brojne izvore o etničkim i vjerskim i drugim identitetima. Samo na njima, na tim dokumentima, možemo upoznati i pratiti proces nastanka i razvoja tih identiteta. O tome ima veoma mnogo arhivske građe. Između ostalog, istraživao sam i popise stanovništva i brojne konskripcije u Habsburškoj monarhiji, jer je riječ i o hrvatskim pokrajinama, jer jedino na taj način možemo primijeniti komparativnu metodu. No nabavio sam i brojne knjige i druge izvore koji sadrže podatke o identifikaciji većine stanovništva, a ne samo o identifikaciji malobrojne elite. To je obiman posao. Te sam fenomene (etničkih identifikacija) istraživao preko petnaest godina. Na tim izvorima pripremam drugu knjigu (u dva sveska) o porijeklu moderne hrvatske nacije.⁹

Zaključak. To me je istraživanje dovelo do mnogih povijesnih izvora o stanovništvu, ali ne samo od prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine dalje, nego sam istraživao i ranija razdoblja o tome. Pronašao sam brojne konskripcije od početka 18. stoljeća dalje. Različita statistička građa, vezana uz brojne pojave života ljudi, pruža izvanredne mogućnosti za upoznavanje gotovo svih područja života stanovništva: školstva, pismenosti i obrazovanja, kulture stanovanja i prehrane, bolesti i organizacije liječničke zaštite, razvoja privrede i napose poljoprivrede, produktivnosti, komunikacija, o naseljima i broju stanovništva, o konfesijama, o etničkim identitetima, o klimi i temperaturama itd. O tome dakle postoji golema građa: i objavljena i arhivska. To me je dovelo i do historijske demografije.

1.2. Povijesni izvori o stanovništvu krajem 18. i početkom 19. stoljeća

I za ovo razdoblje, kao i za razdoblja prije i kasnije, postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati temu o kojoj je ovdje riječ. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, utemeljene na izvornoj građi, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i države u cjelini i (3) brojni i raznovrsni arhivski izvori. Uz to, nužno je poznavati historiografska djela. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina početkom 19. stoljeća.

8 Usp. „klasični“ primjer takve priče o „stvaranju“ hrvatske nacije: Stančić (2002).

9 Usp. o tome: Korunić (2010 i 2011).

1.2.1. Razne edicije

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća u Habsburškoj monarhiji i Europi izlaze brojni godišnjaci, enciklopedije, leksikoni, rječnici i časopisi u kojima se navodi broj i struktura stanovništva za svaku pokrajinu i državu, za gradove i manja naselja. Upoznajmo ovdje najosnovnije edicije, tek manji dio. Navodim samo njihove nazive. Mnoge se nalaze na Internetu. Od tridesetih godina 19. stoljeća dalje izlaze brojne statističke edicije.¹⁰ To su važni izvori za demografiju. O tome više u najavljeni knjizi o stanovništvu Hrvatske.

Hof- und Staats- oesterreichische Kaiserstaates; Hof- und Staats- Handbuch des Kaiserthumes Österreich; Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes; Kirchliche Geographie und Statistik; Archiv der Geschichte und Statistik; Zeitschrift für Erd-, Völker- und Staatenkunde; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes; Oesterreichische National-Encyclopädie; Reichs-Gesetz-Blatt für Kaiserthum Oesterreich; Allgemeine geographische und statistische ephemeriden; Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst; Oesterreichische Blätter; Allgemeine Weltkunde oder Encyclopädie für Geographie und Statistik; Archiv für Geographie und Statistik; Allgemeines historisch-statistisch-geographisches Zeitung-Lexikon; Geographisch-historisches Lexikon von Ungarn; Geographisch-statistisches Handwörterbuch des österreichischen Kaiserthumes (F. Grässer); Geographisch-historisch-statistisches Zeitung-Lexicon (W. Jäger); Vaterländische Blätter; Geographisch-statistisches Zeitung (D. Stein); Universal Geography i druge edicije.

1.2.2. Autorske knjigelizvori

Autorske knjige, knjige/izvori brojnih autora, za svako razdoblje napose, koje su nastale na suvremenim izvorima, na različitim popisima stanovništva, pružaju izvanredne mogućnosti za upoznavanje života stanovništva, za svaku zemlju i pokrajinu u Habsburškom monarhiji. Od kraja 18. i napose od početka 19. stoljeća dalje pojavljuju se brojne knjige koje se bave statistikom, životom stanovništva i strukturom države (Habsburške monarhije) u cjelini. U tim knjigama, u većini slučajeva veoma stručnim, autori donose rezultate različitih popisa stanovništva, rezultate mnogih konoskopija. S vremenom sve više. Autori nam u tim knjigama otkrivaju što su sve sadržavale te konoskopije. I to je njihova posebna vrijednost. Najvrednije su one knjige čiji su autori radili na izvornim dokumentima, na listama raznih konoskopija, na popisnim listama koje su se kasnije, u većini slučajeva, izgubile i nestale.

Da bismo otkrili njihovu autentičnost i vrijednost, kao više-manje pouzdan izvor, nužno je temeljito analizirati te knjige i međusobno ih usporediti. A tih knjiga, koje donose rezultate različitih konoskopija, ima mnogo. Pritom te knjige/izvori, kao i konoskopije na kojima su utemeljene, valja promatrati u vremenu i prostoru njihova

¹⁰ Usp. o tome: P. Korunić, „Početak etnografske statistike u Habsburškoj monarhiji i Hrvatskoj“, *Historijski zbornik*, god. LXIII, br. 1, Zagreb 2010, str. 5-51.

nastanka. Ne možemo ih uspoređivati, a time i omalovažavati te izvore, s kasnije nastalim i popisima stanovništva i tim modernim izvorima. Te knjige, od kraja 18. stoljeća dalje, prate jedan uhodani i zadani sistem izlaganja, utemeljen na strogim principima nauke o državi i tadašnje razine statistike. Te knjige sadrže ove teme i ova poglavlja: 1) o zemlji i pokrajini ili o Monarhiji u cjelini; 2) o veličini i površini pokrajine; 3) prirodne karakteristike pokrajine (zemlja, šume, vode); 4) o klimi i temperaturi pokrajine; 5) prirodna bogatstva zemlje (rudnici, metali, minerali itd.); 6) o produktivnosti pokrajine; 7) o popisima stanovništva; 8) o broju stanovništva pokrajina; 9) brojnost, te rodna i dobna struktura stanovništva – muškarci, žene i djeca; 10) o jeziku i kulturi stanovništva; 11) o običajima i nošnji; 12) vjera, vjerske zajednice; 13) organizacija crkava i svećenstvo; 14) školstvo i obrazovanje; 15) priroda i produktivnost itd.

To su sjajni izvori. U knjigama ima dosta podataka o svim hrvatskim pokrajinama. Ovdje, za sada, donosim samo najosnovnije knjige/izvore o tome:

Crome (1785, 1820-28. I-IV); Luca (1791. i 1798); Engel (1798); Schwartner (1798, 1809. i 1811); Bredetzky (1803-1807); Meusel (1804. i 1817); Demian (1804-1807. I-IV, 1810); Rohrer (1804. I-II, 1827); Bisinger (1807. i 1808); Adlung-Severin-Humboldt (1806, 1809, 1812, 1817); Hassel (1807, 1816, 1817. I-II, 1822); Liechtenstern (1817, 1818, 1820); Hietzinger (1817-1823. I-III); Csaplovics (1819. I-II, 1829. I-II); Jenny (1822); Andre (1813, 1823); Stein (1825, 1834); Šafařík (1826, 1842, 1849); Sartori (1830); Pál Magda (1832, 1834); Bickes (1833); Klenner (1833); Thiele (1833. I-IV); Jowisch (1835); Hoffmann (1834-1836. I-IV); Springer (1840. I-II); Schubert (1836, 1842, 1845); Schmidl (1839-1843. sv. I-III i 1857); Becher (1841, 1846) i drugi.¹¹

1.2.3. Historiografija

Kako je rečeno, malo je historičara koji su u arhivima potražili izvore o stanovništvu. Pa ipak, ima onih koji su izvore o stanovništvu Hrvatske, iz razdoblja prije prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine, potražili u arhivima. I to ne smijemo zanemariti. No, ostaje činjenica da u tome nije bilo niti ima sustavnog dugogodišnjeg rada. A za to je potrebno čitav tim istraživača. Izvora o tome, kako sam pokazao, ima veoma mnogo.

Navodim samo neke historičare koji su istraživali i pisali o stanovništvu hrvatskih pokrajina početkom 19. stoljeća. O tome: Vrbanić (1899); Lorković (1939); Erceg (1975, 1985, 1992, 1993); Butorac (2004); Rokсандić (1988); Gelo (1987) i drugi.¹²

Ključni je problem u njihovu radu, uglavnom kod svih njih, što statističke podatke o stanovništvu hrvatskog i slavonskog Provincijala, koji se odnose na 1802.

11 Na kraju rasprave nalazi se popis tih knjiga. To je samo uži izbor iz opsežne literature.

12 Usp. o tome literaturu u: Stipetić i Vekarić (2004).

godinu, pripisuju 1805. godini. Štoviše, oni i ne spominju popis stanovništva 1802. godine. A da se taj popis stanovništva 1802. godine proveo u Provincijalu i u Vojnoj krajini svjedoče dokumenti koje navodim u raspravi i, uz to, knjige J. A. Demiana.¹³ Pored toga, statistički podaci o stanovništvu 1802. posve su drugačiji od podataka iz 1805. godine. O svemu više u najavljenoj knjizi.

Ovdje valja nešto više reći o ediciji *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća* (izašlo je više svezaka) s gledišta historijske demografije. Donosi li ta edicija nešto više spoznaje o stanovništvu krajem 18. i početkom 19. stoljeća? Nažalost, ne! Ta edicija, osim samih karata, koje su nastale za vojne potrebe, i opisa zemljišta, rijeka, gora i veoma škrtih opisa naselja, čiji je tekst korektno preveden, o samom stanovništvu pokrajine i naselja ništa ne govori. No veoma malo podataka donosi i o naseljima. Što se toga tiče, kad je dakle riječ o stanovništvu pojedinih županija i pokrajina, to djelo nije od velike koristi, ili nije uopće.

Taj nedostatak mogao se dopuniti tako da priređivači te edicije donesu broj i strukturu stanovništva iz tog vremena, a to je kraj 18. i početak 19. stoljeća. A tih podataka o naseljima i strukturi stanovništva, iz tog razdoblja, kako je rečeno, u arhivima ima veoma mnogo. Međutim, priređivači te edicije to nisu učinili. Po svemu sudeći, oni nisu ni znali za te dokumente. Te izvore oni međutim nisu ni potražili u arhivima. To je ovdje izostalo.

Osim tog propusta, kad je riječ o broju i strukturi stanovništva hrvatskih županija i pokrajina, urednici te edicije učinili su nešto nedopustivo i neprimjereno u znanosti uopće. Umjesto da idu u arhive, da temeljito istraže i upoznaju i u toj ediciji donesu broj i strukturu stanovništva hrvatskih županija i pokrajina iz tog razdoblja, a to je, ponovo ističem, kraj 18. i početak 19. stoljeća, urednici te edicije priložili su, u svakoj knjizi napose, broj i strukturu stanovništva hrvatskih županija koji je popisan 100 godina kasnije (!), koji je nastao krajem 19. stoljeća. Iz tog razloga, ta edicija uopće nije od koristi. A nedovoljno upućene čitatelje zbunjuje. Uz to, u predgovoru, u svakoj knjizi ponovo, uvodničar ističe da ta edicija sadrži „banku podataka“ (!?). Banka podataka, koristim i ja ovdje taj nespreni pojam, sjajnih podataka o životu stanovništva hrvatskih pokrajina iz tog razdoblja, nalazi se u mnogim domaćim i inozemnim arhivima, u brojnim fondovima, u toj golemoj arhivskoj građi, u građi iz tog razdoblja koja nije, kako sam pokazao, još uvijek dovoljno istražena.

1.2.4. Arhivska građa

U arhivima, domaćim i inozemnim, postoji golema građa o stanovništvu hrvatskih pokrajina, od kraja 17. stoljeća dalje. Ovdje navodim samo one izvore koje sam pronašao u arhivima, koje sam snimio, a koji su važni za drugu polovicu 18. i početak 19. stoljeća:

¹³ Usp. literaturu o tom autoru (J. A. Demian) na kraju ove rasprave.

Jozefinski popis stanovništva 1785/87. godine; Summarium 1802. (koji sadrži pregled popisa stanovništva iz 1785/87. i 1802. godine); *brojne konskripcije* koje su se održavale ovih godina: 1737, 1740, 1745, 1749/50, 1754, 1757, 1762, 1769, 1777, 1782, 1785/87, 1799, 1802, 1805, 1806, 1807, 1811, 1814/15, 1817/18, 1822, 1824, 1828, 1832, 1837, 1843, 1846, 1849, 1851, 1854/55. i od 1857. godine redoviti popisi svakih deset godina; Urbari i urbarijalna regulacija od kraja 18. stoljeća dalje, od 1774. do 1782. i dalje do 1848. godine; Katastri; Porezne knjige od 1750. do 1850. godine; Matične knjige krštenih i umrlih; *Schematismus cleri*; Popisi vlastele; mnogi fondovi, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija koji se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

1.2.5. *Summarium Generale Conscriptionis Popularis Ignobilium*

Jozefinski popis stanovništva iz 1785/87. godine nije nikada objavljen. Međutim, njegovim su se rezultatima služili mnogi autori. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu sačuvana su dva sumarija koji donose dva važna popisa stanovništva svih ugarskih zemalja, te civilne Hrvatske i Slavonije, konskripcije iz 1785/7. i 1802. godine pod naslovima:

- a) *Summarium respectue Bilanx Accrescentio, Durescentio juxta Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptionem, ad exigentiam Benignae Resolutionis Regiae, sub 1. Julii 1802.* No. 6458.
 - a. Taj *Summarium* donosi komparativnu analizu osnovnih statističkih podataka o naseljima i stanovništvu ugarskih zemalja, a time i Hrvatske i Slavonije, prema tadašnjoj županijskoj upravi. Taj *Summarium* sadrži dvije konskripcije: prvu, jozefinsku konskripciju (u izvoru: *Josephinam*) iz 1785/87. godine i, drugu, konskripciju iz 1802. godine (u izvoru: *Modernam*).
- b) *Summarium Generale Conscriptionis Popularis Ignobilium cujusunque Seans, Religionis, et Conditionis Personarum in Regno Hungaria. Partibusque Eidem adnexis existentium, de positivo Altissimo Jussu Regio in Sensu Diatalis Art: II 1802 e submissis Anno 1804/5 per Regni Iurisdictiones Summariis, confectum.*
 - a. Taj *Summarium* sadrži brojne statističke podatke o naseljima i stanovništvu ugarskih zemalja, te Hrvatske i Slavonije, prema županijskoj upravi, koje daje konskripcija iz 1802. godine. Oba *Summariuma* se dopunjuju, imaju isti broj naselja i stanovništva. Sadrže dakle izuzetno dragocjene podatke o naseljima i stanovništvu svih ugarskih, te hrvatskih i slavonskih županija.

Sumariji su pisani rukom i ovjereni su. To su vjerodostojni izvori. Sačuvani su u fondu Banskih spisa u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.¹⁴ Ovdje donosim dio podataka koje sadrži jozefinska konskripcija iz 1785/87. godine, ali prije svega ključne podatke o naseljima i stanovništvu Hrvatske početkom 19. stoljeća, iz 1802. godine.

14 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Banski spisi, kutija LXXXIV, 1808. godina.

Ta dva *Summariuma* sadrže podatke o naseljima i stanovništvu civilne Hrvatske i Slavonije 1802. godine. Statističke podatke o naseljima i stanovništvu za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu donosi, kako je rečeno, i kako ćemo vidjeti u tekstu, J. A. Demian.

1.2.6. Preokret u popisima stanovništva od 1802. godine dalje

Od popisa stanovništva 1802. godine dalje uvodi se (za sve hrvatske pokrajine, za sva naselja) jedinstvene popisne/upsne liste koje sadrže i iskazuju više ključnih podataka:

- 1) broj gradova, trgovišta, sela, zaselaka, kuća i obitelji;
- 2) klasifikaciju muške populacije: broj časnika, trgovaca i obrtnika, sluga, kmetova, inkvilina i subinkvilina, i broj sinova u obitelji;
- 3) broj ženske populacije (za svako naselje i svaku pokrajinu);
- 4) broj udovica;
- 5) ukupni broj stanovnika (naselja i pokrajine);
- 6) dobnu strukturu stanovništva: od 1-16. godine, od 17-40. godine i od 40. godine dalje;
- 7) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca;
- 8) vjersku pripadnost muškaraca: broj katolika, protestanata, pravoslavaca i Židova;
- 9) broj stranaca;
- 10) broj odsutnih muškaraca (za svako naselje i svaku pokrajinu).

U prilogima rasprave donosim nekoliko primjera popisnih lista koje su primijenjene u popisima stanovništva od 1749/50. do 1848. godine.

2. Povijesni i društveni uvjeti razvoja

Kada raspravljamo o strukturi stanovništva na nekom prostoru u prošlosti, nužno je upoznati uvjete i (ne)pogodnosti općeg razvoja. U ovom slučaju, jer je to tema ove rasprave, riječ je o broju i strukturi stanovništva na prostoru hrvatskih pokrajina krajem 18. i početkom 19. stoljeća. O tim uvjetima razvoja ovdje ukratko. Više o tome u najavljenoj knjizi.

Te razvojne procese, kao procese dugoga trajanja, valja i istraživati i promatrati na dvije razine: 1) kao „vanjske“ uvjete i (ne)pogodnosti razvoja i 2) kao „unutarnje“ i uvjete i (ne)pogodnosti razvoja, kao „unutarnje“ (ne)mogućnosti općeg razvoja.

- 1) „Vanjski“ uvjeti i (ne)pogodnosti općeg razvoja su: a) klima i klimatske promjene; b) politički i državni sustav unutar Habsburške monarhije; c) društvo i društvene strukture, a to je kasnofeudalno društvo; d) struktura i razvoj privrede uopće.

- 2) „Unutarnji“ uvjeti i (ne)pogodnosti razvoja su: a) unutarnje (ne)prilike ili stanje svake pokrajine i svakog naroda napose; b) struktura i razvoj privrede; c) opća edukacija stanovništva: razvoj/stanje školstva i (ne)pismenosti i obrazovanja; d) kultura stanovanja, prehrane, lične higijene i liječničke zaštite stanovništva.

To su vrlo zahtjevne teme, ali nužne za historijsku demografiju. Za primjer ću ovdje analizirati samo neke aspekte tih stanja i (ne)mogućnosti općih razvojnih procesa.

Klimatske promjene. Opće je poznato, i to valja imati na umu, da su tada, krajem 18. i početkom 19. stoljeća, klimatski uvjeti, prije svega za razvoj poljoprivrede, bili dosta povoljniji. Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće završilo je tzv. hladno/ledeno razdoblje, koje je trajalo od sredine 14. stoljeća, kada su uvjeti za razvoj poljoprivrede, na cijeloj sjevernoj polutki planete, bilo izrazito loši. Zbog toga je, kao i u razdoblju od 9. do sredine 14. stoljeća, kada su temperature bile nešto više iznad prosjeka, i stanovništvo slabo napredovalo, jer su uvjeti za razvoj poljoprivrede bili loši, pa su i glad, i bolesti, i smrtnost bile česte pojave.

Međutim, pitanje je koliko su se tome, sada u povoljnijim uvjetima klime, krajem 18. i početkom 19. stoljeća, pojedini narodi prilagodili, koliko su uspjeli i prilagoditi i razviti poljoprivredu, obuzdati rijeke, organizirati navodnjavanje, isušiti močvare, a pustopoljine pretvoriti u plodna polja, unaprijediti dakle poljoprivredu i privredu uopće itd.

To su bili ključni uvjeti za razvoj i veću produktivnost poljoprivrede, a time i bolju prehranu stanovništva. Uz bolju liječničku zaštitu i veću kulturu stanovanja, bolja prehrana ljudi omogućila je i potakla brži rast stanovništva. Tako da se je stanovništvo, na sjevernoj polutki zemlje, zbog klimatskih promjena, a time i veće produktivnosti poljoprivrede, za jedno stoljeće gotovo podvostručilo, i to na selu, ne u gradovima. Porast stanovništva, nema sumnje, ovisio je o klimatskim promjenama i o razini i produktivnosti poljoprivrede.

Habsburška monarhija kao država. Međutim, kad je riječ o općem razvoju, ključno je pitanje koliko je ta zajednička država poticala i/ili kočila opći razvoj. U historiografiji vlada opća demonizacija te Monarhije, pa se smatra da je zapravo kočila opći razvoj.

Da bi ta država uspjela, nužno je bilo da uspije poljoprivreda. Stoga je Marija Terezija, kojoj je to bio cilj, fiziokratizam (opći razvoj poljoprivrede) postavila na prvo mjesto državnog projekta. Da bi poljoprivreda uspjela, donijela je niz općedruštvenih reformi i, zbog edukacije stanovništva za novu privredu, potakla reformu školstva. Prisjetimo se: klimatske promjene (redovite izmjene kiša i toplih dana) jesu nastale, ali je stanje poljoprivrede loše, jer se još prakticira ugar i tropoljni sustav. Još se dakle nije prešlo na intenzivnu poljoprivredu. Nužno je dakle bilo potaći i omogućiti veću produktivnost poljoprivrede. Da bi se to postiglo, moralo se razviti školstvo i educirati masovno nepismeno i neuko stanovništvo.

Kad je riječ o hrvatskom prostoru, o hrvatskim pokrajinama, krajem 18. i početkom 19. stoljeća poljoprivreda je bila veoma nerazvijena, primjenjuje se ugar, pa je produktivnost veoma niska. Niska je i edukacija stanovništva: i tada i uglavnom do sredine 19. stoljeća, u svim hrvatskim pokrajinama ima i do 98% nepismenog stanovništva. Uz to, stanovanje (i gradnja kuća i njihovo uređenje), prehrana i liječnička zaštita na niskom su stupnju. Ljudi žive u malim i trošnim kućama, spavaju na zemlji, slabo se hrane, slabo se odijevaju i imaju vrlo slabu liječničku zaštitu. Zbog toga je slaba naseljenost i vrlo niski porast stanovništva. O tome svjedoče brojni izvori. Više o tome u najavljenom knjizi o stanovništvu

Kasnofeudalno društvo. To je razdoblje, od kraja 18. do sredine 19. stoljeća, u toj Monarhiji, a time i u hrvatskim pokrajinama, kasnofeudalnog društva. Koje su ključne osobine tog društva, promatrajući s gledišta historijske demografije, s gledišta općih uvjeta razvoja stanovništva? Promatrajući s toga gledišta, to tzv. kasnofeudalno društvo započinje urbarijalnom regulacijom 1774-1784. godine i traje do ukidanja kmetstva 1848. godine.

Što je, za razvoj poljoprivrede, značila urbarijalna regulacija? Urbarijalnu regulaciju potakla je Marija Terezija, prema fiziokratskom projektu, a dovršena je za vrijeme Josipa II. S tom regulacijom seljacima/kmetovima, u pravnom smislu, osiguran je zemljišni posjed i regulirane feudalne obaveze (količina radne i prirodne rente), ali i veličina poreza.

Kako sam kazao, u arhivima o toj regulaciji postoje sjajni i brojni izvori. Prema tim dokumentima, seljacima jest osiguran zemljišni posjed i spriječena samovolja feudalaca. No, prvo, iznenađuje da postoje velike razlike među seljacima/kmetovima u veličini zemljišnog posjeda, razlike i u kvaliteti i veličini zemlje, ali da postoje i brojni inkvilini i subinkvilini, a to su osiromašeni seljaci bez zemlje, nadničari ili slabo obučene zanatlije.

Zaključak. Nema sumnje da je ta regulacija stvorila bolje uvjete za razvoj privrede, za veću produktivnost, a time i za bolju prehranu i veći rast stanovništva. Pa ipak, tada je na hrvatskom prostoru, gotovo sve do sredine 19. stoljeća, a i kasnije, izostao taj opći razvoj. Poljoprivreda je i dalje pod ugarom, a opća edukacija stanovništva je veoma loša. Kako je rečeno, sve do sredine 19. stoljeća u hrvatskim pokrajinama školstvo je slabo razvijeno, a nepismenost velika: od pokrajine do pokrajine, stanovništvo je od 96% do 98% nepismeno. Uz slabu edukaciju stanovništva, poljoprivreda ne može napredovati. Uz to, kad je riječ o historijskoj demografiji i istraživanju rasta stanovništva na hrvatskom prostoru, valja imati na umu da je tada bila, i da je dugo ostala, veoma niska razina stanovanja, prehrane i liječničke zaštite stanovništva. A to su bili ključni nepovoljni uvjeti općeg razvoja.

3. Stanovništvo Hrvatske 1785/87. i 1802. godine

3.1. Komparacija: stanovništvo Provincijala 1785/87. i 1802. godine

Popis stanovništva 1802. godine obavljen je za sve zemlje ugarske krune, a zatim se ponovio 1805. godine na području Provincijala i 1807. godine na području Vojne krajine. O toj se konskripciji (*Conscriptio populi*) iz 1802. godine, koja se obavila, kako ćemo vidjeti, ne samo u Vojnoj krajini, nego i u Provincijalu, malo znalo. Dva spomenuta sumarija sadrže izvanredne statističke podatke o naseljima i stanovništvu iz 1802. godine.

Osim tih dvaju *Summariuma*, koji sadrže podatke o Provincijalu, o toj konskripciji iz 1802. godine pisalo je više autora početkom 19. stoljeća, koji su imali uvid u dokumente tog popisa stanovništva. Izvanredne podatke o toj konskripciji, koji se odnose i na hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu, donosi Demian (1806, 1807. i 1810), Rohrer (1807), Bisinger (1807. i 1808), Hassel (1807, 1816. i 1817), Schwartner (1809. i 1811), Liechtenstern (1817, 1818), Hietzinger (1817) i drugi. Posebno su dragocjeni mnogobrojni statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, crkvi, o konfesijama uopće itd.) koje donosi Demian.

Sličan *Summarium* pronašao je M. Lorković u „mađarskom statističkom uredu u Pešti“, kako on navodi,¹⁵ ali ga je krivo datirao. Ne spominje da je pronašao dva sumarija, koje sam spomenuo i o kojima je ovdje riječ. Bio je uvjeren da *Summarium*, očito prvi koji navodim, daje podatke o stanovništvu za godine 1787. i 1804/05.

Za prvi popis (iz 1785/87. godine) je to točno, ali ne i za drugi, koji se odnosi na 1802. godinu. Na naslovnoj strani prvog *Summariuma*, koju donosim u prilogu rasprave, navedena je 1802. godina kada je nastala ta „moderna“ konskripcija čije se rezultate uspoređuje s jozefinskim (*Josephinam*) popisom stanovništva iz 1785/87. godine: „*Summarium respectivo Bilanx Accrescentio, Durescentio juxta Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptioem, ad exigentiam Benignae Resolutionis Regiae, sub 1. Julii 1802.*“ Uspoređuje se dakle prirodni prirast žitelja između dvaju popisa stanovništva: prvog, jozefinskog popisa stanovništva iz 1785/87. godine i, drugog, popisa neplemičkog stanovništva 1802. godine („*Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptioem*“).

Upoznajmo statističke podatke samo o stanovništvu pučkoga porijekla (napomena: ne i stanovništva plemićkog porijekla i svećenstva) hrvatskog i slavonskog Provincijala, tj. i civilne Hrvatske i civilne Slavonije, iz tog *Summariuma* u kojem se donosi komparativna analiza jozefinske konskripcije iz 1785/87. godine (u izvoru pod pojmom *Josephinam*) i konskripcije iz 1802. godine (pod pojmom *Modernam*) u sljedećim tabelama.

¹⁵ Lorković (1939, pretisak 2005, str. 73-76).

3.1.1. *Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1785/87. i 1802. godine*

Tabela br. 1

Županije i gradovi Civilne Hrvatske 1785/87. i 1802.	Josephinam	Modernam	Josephinam: 1785/87.		Modernam: 1802.	
	1785/87. godine	1802. godine	Katolici	Židovi ¹⁶	Katolici	Židovi
			Muškarci	Muškarci	Muškarci	Muškarci
Zagrebačka županija	181.793	182.146	90.101	-	91.754	12
Križevačka županija	61.516	56.962	30.027	9	28.413	18
Varaždinska županija	86.226	98.254	43.652	-	49.162	17
Primorska	14.746	13.696	7.394	-	6.846	-
GRADOVI:						
Zagreb	2.580	2.973	1.311	-	1.405	30
Karlovac	2.733	3.224	1.166	3	1.494	3
Križevci	1.617	1.478	715	2	728	1
Koprivnica	3.360	3.126	1.657	3	1.535	5
Varaždin	4.690	4.362	2.240	8	2.076	49
Bakar i šira okolica	7.473	7.805	3.570	-	3.765	-
Rijeka i šira okolica	5.732	6.655	2.550	17	2.872	3
UKUPNO	372.466	380.681	184.383	44	190.050	138

3.1.2. *Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1785/87. i 1802. godine*

Tabela br. 2

Županije i gradovi Civilne Slavonije 1785/87. i 1802.	Josephinam	Modernam	Josephinam: 1785/87.		Modernam: 1802.	
	1785/87. godine	1802. godine	Katolici	Židovi	Katolici	Židovi
			Muškarci	Muškarci	Muškarci	Muškarci
Srijemska županija	81.886	89.721	42.491	-	45.572	7
Virovitička županija	116.578	129.641	59.814	9	65.231	122
Poženska županija	64.234	65.344	33.697	6	33.273	26
GRAD: Požega	1.927	1.643	941	-	826	5
UKUPNO	264.625	286.349	136.943	15	144.902	160

Kako vidimo, taj *Summarium* donosi komparativnu analizu broja i prirodnog prirasta stanovništva hrvatskog i slavonskog Provincijala koje sadrže dvije konskripcije: jozefinski popis ili konskripcija iz 1785/87. godine i konskripcija iz 1802. godine (ponavljam: za 1802. godinu samo stanovništva pučkoga porijekla). Prema tom dokumentu, koji je autentičan i ima veliku vjerodostojnost, hrvatski i slavonski Provincijal pokazuje ove podatke:

Civilna Hrvatska 1785/87. i 1802. godine – prirodni prirast stanovništva.

U civilnoj Hrvatskoj 1785/87. godine ima 372.466 stanovnika (184.383 muškarca

16 U hrvatskim pokrajinama krajem 18. i početkom 19. stoljeća postoje ove konfesije: a) Katolici (Rimokatolici, koji su u većini, i Unijati, kojih ima veoma malo); b) Pravoslavci (koje izvori, do kraja 19. stoljeća, imenuju: Graeci Ritus non Unitos); c) Protestanti i d) Židovi. Međutim, taj *Summarium* navodi samo Katolike i Židove.

i 188.083 žene). U civilnoj Hrvatskoj, prema toj konskripciji iz 1785/87. godine, ima 3.700 žena više nego muškaraca: žena ima 51 (50,50)%, a muškaraca ima 49 (49,50)%.

A 1802. godine hrvatski Provincijal, odnosno civilna Hrvatska ima 380.681 stanovnika (190.050 muškaraca i 190.631 ženu). Imma 581 žena više nego muškaraca: žena ima 50 (50,08)%, a muškaraca ima 50 (49,92)%.

Prirast stanovništva: za 15 godina u civilnoj Hrvatskoj broj stanovnika je porastao za 8.245 žitelja: 5.667 muškaraca i 2.578 žena. Prosječni godišnji prirast iznosio je 550 stanovnika. A to je slab prirast. Očito je da su uvjeti života (stanovanja, prehrane i liječničke zaštite) bili loši, kao i niska razina poljoprivrede i slaba produktivnost. Od toga:

- a) *Zagrebačka županija* i gradovi Zagreb i Karlovac:
 - a. 1787. godine ima: 187.106 stanovnika (92.578 muškaraca i 94.528 žena);
 - b. 1802. godine ima: 188.343 stanovnika (94.653 muškaraca i 93.690 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 1.237 stanovnika. S tim da se broj žena smanjio za 838, a muškaraca povećao za 2.075 žitelja. To je slab prirast. Očito da su loši uvjeti prehrane, stanovanja i liječničke zaštite utjecali na taj slab prirast.
- b) *Križevačka županija* i gradovi Križevci i Koprivnica:
 - a. 1787. godine ima: 66.493 stanovnika (32.399 muškaraca i 34.094 žene);
 - b. 1802. godine ima: 61.566 stanovnika (30.676 muškaraca i 30.890 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina ta je županija izgubila 4.927 stanovnika, a posebno se smanjio broj žena: za 3.204 žene. Očito je da su uvjeti za prirast stanovništva (uvjeti stanovanja, prehrane, liječničke zaštite itd.) u tom razdoblju, u toj županiji, bili izrazito loši, na što utječu slabi uvjeti i prinosi poljoprivrede.
- c) *Varaždinska županija* i grad Varaždin:
 - a. 1787. godine ima: 90.916 stanovnika (45.892 muškaraca i 45.024 žene);
 - b. 1802. godine ima: 102.616 stanovnika (51.238 muškaraca i 51.378 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 11.700 stanovnika. Broj žitelja se povećao za 5.346 muškaraca, te za 6.354 žene. To je nešto veći prirast. Očito je da su u toj županiji bili veći prinosi u poljoprivredi, te bolji uvjeti prehrane stanovništva.
- d) *Primorska* i gradovi Bakar i Rijeka:
 - a. 1787. godine ima: 27.951 stanovnika (13.514 muškaraca i 14.437 žena);
 - b. 1802. godine ima: 28.156 stanovnika (13.483 muškaraca i 14.673 žene).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 205 stanovnika. To je slab prirast stanovništva.

Civilna Slavonija 1785/87. i 1802. godine – prirast stanovništva: u civilnoj Slavoniji 1785/87. godine ukupno ima 264.625 stanovnika (136.943 muškaraca i 127.682 žene). Imma 9.261 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 51,75%, a žena ima 48,25%.

A 1802. godine civilna Slavonija ima 286.349 stanovnika (144.902 muškaraca i 141.447 žena). Imma 3.455 muškaraca više nego žena: 50,60%, a žena ima 49,40%.

Prirast stanovništva: za 15 godina u civilnoj Slavoniji broj stanovnika je porastao za 21.724 žitelja: 7.959 muškaraca i 13.765 žena. Prosječni godišnji prirast iznosio je 1.448 stanovnika. U civilnoj Slavoniji, kako vidimo, godišnji prirast stanovništva bio je znatno veći nego u civilnoj Hrvatskoj. Od toga u slavonskim županijama:

- a) *Srijemska županija:*
 - a. 1787. godine ima: 81.886 stanovnika (42.491 muškarca i 39.395 žena);
 - b. 1802. godine ima: 89.721 stanovnika (45.572 muškarca i 44.149 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 7.835 stanovnika. Broj žitelja se povećao za 3.081 muškarca i 4.754 žene. Prosječni godišnji prirast iznosio je 522 stanovnika.
- b) *Virovitička županija:*
 - a. 1787. godine ima: 116.578 stanovnika (59.814 muškaraca i 56.764 žene);
 - b. 1802. godine ima: 129.641 stanovnika (65.231 muškarac i 64.410 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 13.063 stanovnika. Broj žitelja se povećao za 5.417 muškaraca i 7.646 žena. Prosječno godišnji prirast iznosi 871 stanovnika.
- c) *Požeška županija i grad Požega*
 - a. 1787. godine ima: 66.161 stanovnika (34.638 muškaraca i 31.523 žene);
 - b. 1802. godine ima: 66.987 stanovnika (34.099 muškaraca i 32.888 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 826 stanovnika. To je slab prirast stanovništva.

Civilna Hrvatska i civilna Slavonija ukupno:

Prema tom dokumentu, civilna Hrvatska i civilna Slavonija imaju ukupno:

- a) 1787. godine 637.061 stanovnika (321.326 muškaraca i 315.735 žena);
- b) 1802. godine 667.030 stanovnika (334.952 muškarca i 332.078 žena).
- c) **Prirast:** za 15 godina u hrvatskom i slavonskom Provincijalu, u civilnoj Hrvatskoj i civilnoj Slavoniji, prirast iznosi 29.969 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosi 1.998 stanovnika. U Slavoniji je, kako smo vidjeli, znatno veći prirast stanovništva nego u Hrvatskoj. Ukupno gledajući, to je veoma slab prirast stanovništva. To je zato jer su uvjeti života stanovništva (stanovanja, prehrane, liječničke zaštite, produktivnosti) bili izuzetno loši.

3.1.3. Komparacija: stanovništvo Hrvatske 1785/87. i 1802. godine

Tabela br. 3

Županije	Godina	STANOVNIŠTVO			Postotak		Prirast stanovništva
		UKUPNO	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Zagrebačka županija	1785/87.	187.106	92.578	94.528	49,48%	50,52%	+ Više: 1.237
	1802.	188.343	94.653	93.690	50,26%	49,74%	
Križevačka županija	1785/87.	66.493	32.399	34.094	48,73%	51,27%	– Manje: 3.204
	1802.	61.566	30.676	30.890	49,83%	50,17%	
Varaždinska županija	1785/87.	90.916	45.892	45.024	50,48%	49,52%	+ Više: 11.700
	1802.	102.616	51.238	51.378	49,93%	50,07%	
Ugarsko Primorje	1785/87.	27.951	13.514	14.437	48,35%	51,65%	+ Više: 205
	1802.	28.156	13.483	14.673	47,89%	52,11%	
Ukupno HRVATSKA	1785/87.	372.436	184.383	188.053	49,51%	50,49%	+ Više: 8.245
	1802.	380.681	190.050	190.631	49,92%	50,08%	

U toj i u dvije sljedeće tabele uzeo sam samo stanovništvo pučkoga porijekla, onako kako to donosi taj *Summarium*. Nisam dakle tom broju pribrojio i stanovništvo plemićkog porijekla i svećenstvo, koje nije obuhvaćeno konskripcijom iz 1802. godine. To ću uraditi u sljedećem poglavlju, posvećenom konskripciji iz 1802. godine.

3.1.4. Komparacija: stanovništvo Slavonije 1785/87. i 1802. godine

Tabela br. 4

Županije	Godina	STANOVNIŠTVO			Postotak		Prirast stanovništva
		UKUPNO	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Srijemska županija	1785/87.	81.886	42.491	39.395	51,89%	48,11%	+ Više: 7.835
	1802.	89.721	45.572	44.149	50,79%	49,21%	
Virovitička županija	1785/87.	116.578	59.814	56.754	51,32%	48,68%	+ Više: 13.063
	1802.	129.641	65.231	64.410	50,32%	49,68%	
Požeška županija	1785/87.	66.161	34.638	31.523	52,35%	47,65%	+ Više: 826
	1802.	66.987	34.099	32.888	50,90%	49,10%	
Ukupno SLAVONIJA	1785/87.	264.625	136.943	127.682	51,75%	48,25%	+ Više: 21.724
	1802.	286.349	144.902	141.447	50,60%	49,40%	

3.1.5. Komparacija: stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1785/87. i 1802. godine

Tabela br. 5

Županije	Godina	STANOVNIŠTVO			Postotak		Prirast stanovništva
		UKUPNO	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Hrvatske županije							+/-
Zagrebačka županija	1785/87.	187.106	92.578	94.528	49,48%	50,52%	+ Više: 1.237
	1802.	188.343	94.653	93.690	50,26%	49,74%	
Križevačka županija	1785/87.	66.493	32.399	34.094	48,73%	51,27%	- Manje: 3.204
	1802.	61.566	30.676	30.890	49,83%	50,17%	
Varaždinska županija	1785/87.	90.916	45.892	45.024	50,48%	49,52%	+ Više: 11.700
	1802.	102.616	51.238	51.378	49,93%	50,07%	
Ugarsko Primorje	1785/87.	27.951	13.514	14.437	48,35%	51,65%	Više: 205
	1802.	28.156	13.483	14.673	47,89%	52,11%	
Ukupno HRVATSKA	1785/87.	372.436	184.383	188.053	49,51%	50,49%	+ Više: 8.245
	1802.	380.681	190.050	190.631	49,92%	50,08%	
Slavonske županije							+/-
Srijemska županija	1785/87.	81.886	42.491	39.395	51,89%	48,11%	+ Više: 7.835
	1802.	89.721	45.572	44.149	50,79%	49,21%	
Virovitička županija	1785/87.	116.578	59.814	56.754	51,32%	48,68%	+ Više: 13.063
	1802.	129.641	65.231	64.410	50,32%	49,68%	
Požeška županija	1785/87.	66.161	34.638	31.523	52,35%	47,65%	+ Više: 826
	1802.	66.987	34.099	32.888	50,90%	49,10%	
Ukupno SLAVONIJA	1785/87.	264.625	136.943	127.682	51,75%	48,25%	+ Više: 21.724
	1802.	286.349	144.902	141.447	50,60%	49,40%	
Ukupno: HRVATSKA i SLAVONIJA	1785/87.	637.061	321.326	315.735	50,44%	49,56%	+ Više: 29.969
	1802.	667.030	334.952	332.078	50,22%	49,78%	

Kako je rečeno, u tim je tabelama riječ samo o stanovništvu pučkoga porijekla. Tako je za 1802. godinu prikazano u tom *Summariumu*. Kada se tom broju iz 1802. godine pribroji stanovništvo plemićkog porijekla i svećenstvo, onda je prirodni prirast stanovništva nešto veći.

3.2. Summarium: Popularum Ignobilium Conscriptionem 1802.

Drugi spomenuti *Summarium*, koji se čuva, kako je rečeno, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, sadrži važne statističke podatke o naseljima i stanovništvu iz konskripcije 1802. godine za sve ugarske županije i pokrajine, pa tako i za Hrvatsku i Slavoniju. Taj opsežni dokument, zbog svoje važnosti, nužno je objaviti u cijelosti. Uz to, valja ga usporediti s drugim izvorima, napose s dokumentima, iz tog razdoblja, koji se čuvaju u arhivima u Budimpešti i Beču. O toj konskripciji iz 1802. godine, koja je izuzetno dragocjena za povijest hrvatskih pokrajina, i to kako za Provincijal tako i za Vojnu krajinu, valja objaviti opsežnu knjigu. Za to imam dovoljno izvornih dokumenata. O tome su sačuvani i mnogi drugi dokumenti, napose, kad je riječ o hrvatskim pokrajinama, u fondovima hrvatskih i slavonskih županija, ali i u drugim fondovima. Sačuvani su ne samo sumarni podaci, nego za neke županije i popisi pojedinih mjesta i broj stanovnika. No za to su potrebna i dodatna istraživanja, i to timska, jer to jedan istraživač teško može sam svladati.

Iz tog *Summariuma* ovdje donosim samo ključne statističke podatke o naseljima i stanovništvu za civilnu Hrvatsku i Slavoniju iz 1802. godine. Prije analize tog dokumenta, najprije donosim najvažnije podatke, dakle ne sve koje sadrži taj izvor, za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Dokument sam tematski podijelio u tri tabele za Hrvatsku i tri za Slavoniju.

3.2.1. Civilna Hrvatska 1802. godine: naselja,¹⁷ kuće i obitelji

Tabela br. 6

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Numerus: broj naselja – kuća – obitelji					
	Grad	Trgovište	Selo	Zaselak	Kuće	Obitelj
ŽUPANIJE:						
Zagrebačka županija	-	12	964	4	17.930	19.380
Križevačka županija	-	1	266	4	5.486	5.746
Varaždinska županija	-	3	443 ¹⁸	-	10.207	11.197
PRIMORJE	-	2	23	-	2.614	2.616
GRADOVI:						
Zagreb	1	-	-	-	510	764
Karlovac	1	-	-	-	504	881

17 I za ovo razdoblje arhivska građa i neki autori donose različiti broj naselja za hrvatske pokrajine. Kada je riječ o popisima stanovništva, veoma je važan broj naselja (gradova, trgovišta, sela i zaselaka). Za točan broj naselja, kako je rečeno, najpouzdaniji je izvor Lipszky 1808. i 1810, te konskripcija iz 1827/28. godine. O tome kasnije. Već jozefinski popis iz 1785/87. godine donosi drugačiji broj naselja, napose sela. Usporedi taj popis.

18 U izvoru je otisnut pogrešni broj (143 sela), jer popis iz 1785/87. godine navodi 476 sela, a Lipszky (1808. i 1810) za tu županiju navodi i u geografsku kartu ucrtava 524 sela, a za zagrebačku županiju 1.238 sela.

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Numerus: broj naselja – kuća – obitelji					
	Grad	Trgovište	Selo	Zaselak	Kuće	Obitelj
Križevci	1	-	-	-	302	313
Koprivnica	1	-	-	-	742	727
Varaždin	1	-	-	-	749	1.083
Bakar	1	2	14	-	1.784	1.816
Rijeka	1	-	13	-	859	1.622
UKUPNO	7	20	1.723	8	41.687	46.145

3.2.2. Civilna Hrvatska 1802. godine: strukture stanovništva

Tabela br. 7

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Clasificatio Masculorum: klasifikacija muške populacije						Ženska populacija	Ukupno stanovništva
	Službenici	Trgovci, obrtnici	Sluge kod pl.	Kmetovi Rustici	Inkvilini ¹⁹	Djeca do 16 god.		
ŽUPANIJE:								
Zagrebačka županija	178	270	2.369	30.512	10.487	47.950	90.380	182.146
Križevačka županija	34	13	562	5.099	1.076	21.647	28.531	56.962
Varaždinska županija	120	268	1.480	15.676	2.911	28.724	49.075	98.254
PRIMORJE	5	5	10	2.625	68	4.133	6.850	13.696
GRADOVI:								
Zagreb	94	258	2	-	655	426	1.538	2.973
Karlovac	23	445	13	-	547	469	1.727	3.224
Križevci	18	153	-	-	229	329	749	1.478
Koprivnica	12	200	1	3	531	793	1.586	3.126
Varaždin	36	279	-	72	1.024	714	2.237	4.362
Bakar	37	85	41	973	726	1.903	4.040	7.805
Rijeka	112	296	48	212	740	1.467	3.780	6.655
UKUPNO	669	2.272	4.526	55.172	18.994	108.552	190.493	380.681

19 U izvoru: inkvilini i subinkvilini, osiromašeni seljaci, bez zemlje; nadničari. O tome kasnije.

3.2.3. *Civilna Hrvatska 1802. godine: vjerske strukture*

Tabela br. 8

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Vjerske strukture: muške populacije				Ženska populacija	Ukupno stanov- ništva
	Katoli- ci ²⁰	Protes- tanti ²¹	Pravo- slavni ²²	Judai Židovi		
ŽUPANIJE:						
Zagrebačka županija	91.044	3	707	12	90.380	182.146
Križevačka županija	27.073	5	1.335	18	28.531	56.962
Varaždinska županija	49.158	-	4	17	49.075	98.254
PRIMORJE	6.846	2	-	-	6.850	13.696
GRADOVI:						
Zagreb	1.332	2	70	30	1.538	2.973
Karlovac	1.328	2	163	3	1.727	3.224
Križevci	719	-	9	1	749	1.478
Koprivnica	1.479	-	56	5	1.586	3.126
Varaždin	2.067	-	9	49	2.237	4.362
Bakar	3.761	3	1	-	4.040	7.805
Rijeka	2.813	4	55	3	3.780	6.655
UKUPNO	187.620	21	2.409	138	190.493	380.681

3.2.4. *Civilna Slavonija 1802. godine: naselja, kuće i obitelji*

Tabela br. 9

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Numerus: broj naselja – kuća – obitelji					
	Grad	Trgovište	Selo	Zaselak	Kuće	Obitelj
ŽUPANIJE:						
Srijemska županija	-	8	91	-	14.234	14.959
Virovitička županija	-	9	237	4	15.149	16.479
Požeška županija	-	5	251	1	6.083	6.207
GRAD:						
Požega	1	-	-	-	380	412
UKUPNO	1	22	579	5	35.846	38.057

20 *Catholicos*: Rimokatolici, koji su u velikoj većini, i Unijati koji su u manjini. O tome više kasnije.21 *Augustaea Confessionis* (njih 7) i *Helvetica Confessionis* (njih 14).22 *Graeci non unitos Ritus* – pojam koji se, sve do kraja 19. stoljeća, upotrebljava za pravoslavne vjernike.

3.2.5. Civilna Slavonija 1802. godine: strukture stanovništva²³

Tabela br. 10

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Clasificatio Masculorum: klasifikacija muške populacije						Ženska populacija	Ukupno stanovništva
	Službenici	Trgovci, obrtnici	Sluge kod pl.	Kmetovi Rustici	Inkvilini	Djeca do 16 god.		
ŽUPANIJE:								
Srijemska županija	154	539	354	10.504	4.499	29.509	44.142	89.721
Virovitička županija	115	745	763	10.179	5.024	48.527	64.288	129.641
Požeška županija	102	95	237	5.228	634	27.003	32.045	65.344
GRAD:								
Požega	40	216	-	27	230	318	812	1.643
UKUPNO	411	1.595	1.354	25.938	10.387	105.357	141.287	286.349

3.2.6. Civilna Slavonija 1802. godine: vjerske strukture

Tabela br. 11

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Vjerske strukture: muške populacije				Ženska populacija	Ukupno stanovništva
	Katolici ²⁴	Protestanti ²⁵	Pravoslavni ²⁶	Judai Židovi		
ŽUPANIJE:						
Srijemska županija	12.633	819	32.090	7	44.142	89.721
Virovitička županija	42.748	989	21.494	122	64.288	129.641
Požeška županija	18.503	3	14.767	26	32.045	65.344
GRAD:						
Požega	787	-	39	5	812	1.643
UKUPNO	74.671	1.811	68.390	160	141.287	286.349

23 Ukupni brojevi ponekad se ne slažu. Gdje sam mogao, to sam ispravio. Ovdje sam ostavio kako je u izvoru.

24 Catholicos: Rimokatolici, koji su u velikoj većini, i Unijati koji su u manjini.

25 Augustaeva Confessionis (njih 67) i Helvetica Confessionis (njih 1.744).

26 Graeci non unitos Ritus – pojam koji se redovito, sve do kraja 19. stoljeća, upotrebljava za pravoslavne.

4. NASELJA I STANOVNIŠTVO PROVINCIJALA 1802. GODINE

4.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine

Konskripcije 1802. i 1805. godine u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji nisu obuhvatile plemstvo i svećenstvo. Taj nedostatak možemo nadoknaditi tako da uzmemo broj plemića i svećenstva iz popisa 1785/87. godine i dodamo mu prirodni prirast stanovništva plemićkog porijekla i nešto veći broj svećenika koji je tada postojao u hrvatskim pokrajinama.

Civilna Hrvatska (Provincijal), ukupno s Ugarskim Primorjem (u izvoru: Maritimu, Primorjem), prema brojnim dokumentima i konskripciji iz 1802. godine, ima 162,40 milja² površine (prema mjerodavnim izvorima koje donose Lipszky 1808. i 1810, te Klenner 1833. i *Tafeln zur Statistik* od 1828. godine dalje, civilna Hrvatska ima 164,9 austrijskih milja² ili 172,4 geografske milje² ili 9.489,40 kilometara²), 7 gradova, 20 trgovišta, 1.723 sela, 8 zaselaka,²⁷ 41.687 kuća, 46.145 obitelji i 380.681 stanovnika pučkoga porijekla (190.188 muškaraca i 190.493 žene). Tome valja pribrojiti broj plemića i svećenstva, njih oko 20.000 iz 1785/87. godine i njihov prirast, dakle oko 22.100 stanovnika plemićkog porijekla i broj svećenstva. Prema tome, civilna Hrvatska 1802. godine ukupno ima oko 402.781 stanovnika.

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.442 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 42 (42,44) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,66) stanovnika. U civilnoj Hrvatskoj ukupno ima 4.458 obitelji više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,11 obitelji.

Vjerske strukture stanovništva. Vjersku identifikaciju ta konskripcija donosi samo za mušku populaciju. U civilnoj Hrvatskoj, prema tom *Summariumu*, ima 187.620 katolika (*Catholicus*) i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 7 luterana (*Augustae Confessionis*), 14 kalvina (*Helvetia Confessionis*), 2.409 pravoslavnih (*Graeci Ritus non Unitos*), 138 Židova (*Judai*). Ako prihvatimo da, prema statističkom prosjeku, ima jednak broj muškaraca i žena, onda imamo ove vjerske strukture stanovništva: katolika (Rimokatolika i unijata) ima oko 380.000, luterana ima oko 15, kalvina oko 30, pravoslavnih oko 5.000, a Židova oko 300. U postocima imamo ove pokazatelje: u civilnoj Hrvatskoj 1802. godine katolika ima oko 94,83%, luterana ima oko 0,004%, kalvina ima oko 0,007%, pravoslavnih ima oko 1,25%, Židova ima oko 0,075%.

Socijalne i dobne strukture stanovništva. Od muške populacije, za koje taj dokument donosi obavijesti, u civilnoj Hrvatskoj prema zvanju, zanimanju i dobi ima:

- a) 669 službenika i dostojanstvenika (*Officiales et Honorationes*) – ili 1 (0,82)%;
- b) 2.272 građana, trgovaca i obrtnika (*Cives et opifices*) – ili 3 (2,78)%;
- c) 4.526 sluga kod plemića (*Servi Nobilium*) – ili 6 (5,54)%;
- d) 55.172 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*) – ili 68 (67,59)%;

27 Izvori donose različiti broj naselja, a napose broj sela i zaselaka. Najpouzdaniji izvori za broj naselja su Lipszky (1808. i 1810) i popis stanovništva hrvatskih pokrajina 1827/28. godine. O tome više kasnije.

- e) 18.994 inkvilina (željira)²⁸ i subinkvilina²⁹ – ili 23 (23,27)%;
 f) 108.552 djece do 16 godina (*Filii Familias*).

Prema tom izvoru, 1802. godine u civilnoj Hrvatskoj muške djece do 16 godina ima više nego odraslih: muške djece ima 108.552, a odraslih muškaraca 81.633. S malim pogreškama, možemo zaključiti da toliko ima i žena, i žena-djece i žena-odraslih, jer smo upoznali da u ukupnom broju u civilnoj Hrvatskoj žena ima približno koliko i muškaraca.

Međutim, iznenađuje relativno visoki broj inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka bezemljaša. U odnosu na odrasle muškarce kmetove – koji, prema urbarijalnoj regulaciji iz 1780. godine, imaju zemljišne posjede koje im je uz visoke obaveze dao vlastelin, pa tako imaju nešto sigurniji izvor prehrane – odraslih muškaraca inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka, ima skoro 1/3, a oni nemaju stalni izvor ni zarade ni prehrane. Upoznajmo te odnose u postocima: u civilnoj Hrvatskoj odraslih muškaraca ima 81.633: od toga odraslih muškaraca kmetova ima 55.172 ili 68 (67,59)%, a odraslih muškaraca inkvilina i subinkvilina 18.994 ili 23 (23,27)%. Pitanje je kod kojih seljaka (ukupno muškaraca i žena, i odraslih i djece), od tih dviju socijalnih struktura, zbog tih krajnje oskudnih uvjeta života, napose kod inkvilina i subinkvilina, ima više smrtnosti? No izvorna građa nam ne dopušta da o tome nešto više zaključimo. Izvori za vitalnost i mortalitet ljudi postat će dostupni tek od 1840-ih godina, a napose od sredine 19. stoljeća.

Činjenica je da je tada, zbog tih loših uvjeta života (prehrane, stanovanja i liječničke zaštite ljudi) prirodni prirast stanovništva bio veoma nizak. Tek kada poljoprivreda postane intenzivna i produktivnost veća, a time i bolja prehrana ljudi, kada se većina stanovništva educira za tu novu privredu i nov način prehrane i stanovanja, tek tada je i prirast stanovništva veći. Sve to dolazi vrlo, vrlo sporo: ništa se nije tako sporo razvijalo, a time i sporo mijenjao tradicionalni svijet, kao civilizacija stanovanja (gradnja kuća prikladnih i udobnih za stanovanje ljudi), i civilizacija prehrane, i higijenskih navika ljudi, i liječničke zaštite, i obrazovanja stanovništva uopće.

Stanovnici grada i sela. Ukupno ima 29.623 ili 7,78% stanovnika gradova (trgovci, obrtnici, činovnici, dio plemstva) i 351.058 ili 92,22% stanovnika sela i malih trgovišta, uglavnom kmetova i inkvilina. *Summarium* ne spominje druga zanimanja.

Plemstvo i svećenstvo. Plemstvo i svećenstvo nije bilo obuhvaćeno konskripcijama u Provincijalu ni 1802. ni 1805. godine. Pa ipak, broj plemstva možemo izračunati na temelju popisa plemstva iz 1785/87. godine. Prema popisu plemstva, koji smo pronašli u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu,³⁰ koji je proveden uoči popisa

28 Inkvilini (željiri) u hrvatskom feudalnom sustavu su osobe koje na feudalnom zemljištu imaju samo skromnu kuću i okućnicu, a po zanimanju su uglavnom nadničari ili sitni seoski obrtnici.

29 Subinkvilini su osobe koje nemaju ni kuću ni okućnicu; to su osiromašeni seljaci nadničari. Prema tom izvoru, inkvilina i subinkvilina, koji se navode u istoj rubrici, ima dosta u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

30 Banski spisi, kutija LXXXV, 1809. godina.

stanovništva 1785/87. godine, u hrvatskom i slavonskom Provincijalu ima sljedeći broj plemića-muškaraca:

- a) Srijemska županija ima 55 plemića,
- b) Virovitička županija ima 150 plemića,
- c) Požeška županija ima 100 plemića,
- d) Križevačka županija ima 2.576 plemića,
- e) Varaždinska županija ima 611 plemića,
- f) Zagrebačka županija ima 5.759 plemića i
- g) Severinska županija ima 513 plemića.
- h) **Ukupno** u Hrvatskoj i Slavoniji ima 9.764 plemića muške populacije.

Ako tome dodamo u prosjeku jednak broj žena, onda imamo oko 20.000 stanovnika plemićkog porijekla. Najveći ih je broj u civilnoj Hrvatskoj: 8.959 plemića-muškaraca (u križevačkoj, varaždinskoj, zagrebačkoj i severinskoj županiji). Prema tome, s jednakim brojem žena, u civilnoj Hrvatskoj je uoči جوزيفinskog popisa stanovništva 1785/87. godine bilo oko 18.000 stanovnika plemićkog porijekla. Ako računamo i prirodni prirast stanovništva, onda 1802. godine u civilnoj Hrvatskoj ima oko 20.000 stanovnika plemićkog porijekla, a svećenstva oko 2.000. Ukupno, u civilnoj Hrvatskoj 1802. godine plemstva i svećenstva ima oko 22.100. To plemstvo u Hrvatskoj, u većini, uglavnom je siromašno.

Od toga u hrvatskim županijama:

- a) *Zagrebačka županija* ima 98 milja² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 103,3 austrijske ili 108,0 geografske milje² ili 5.944,54 kilometara²), 2 grada, 12 trgovišta, 964 sela, 4 predija ili zaselka, ukupno ima 982 naselja,³¹ te 17.930 kuća, 19.380 obitelji i 182.146 stanovnika (91.766 muškarca i 90.380 žene).
 - a. Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima 178 službenika i dostojanstvenika, 270 trgovaca i obrtnika, 2.369 sluga kod plemstva, 30.512 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 10.487 inkvilina i subinkvilina, te 47.950 djece do 16 godina; ima oko 12.000 stanovnika plemićkog porijekla i oko 500 svećenika.
 - b. Stanovnici grada i sela: u gradovima Zagrebu i Karlovcu ukupno živi 6.197 ili 3 (3,29)% stanovnika, a na selu 182.146 ili 97 (96,71)% stanovnika.
 - c. Vjerske strukture stanovništva: ima 91.044 katolika-muškaraca i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 2 luterana, 1 kalvin, 707 pravoslavnih i 14 Židova.
 - d. Gradovi:
 - i. **Zagreb** ima 510 kuća, 764 obitelji i 2.973 stanovnika (1.435 muškaraca i 1.538 žena), te 94 službenika i dostojanstvenika, 258 trgovaca i obrtnika, 2 slugu kod plemića, 655 inkvilina i subinkvilina, te 426 djece do 16 godina starosti; prema vjeroispovijesti, ima 1.332 katolika-muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 1 luteran, 1 kalvin, 70 pravoslavnih i 30 Židova;

31 Broj naselja u Zagrebačkoj županiji je veći, ali, kako ćemo vidjeti, i karakter tih naselja. O tome više kasnije.

- ii. **Karlovac** ima 504 kuće, 881 obitelj i 3.224 stanovnika (1.497 muškaraca i 1.727 žena), te 23 službenika i dostojanstvenika, 445 trgovca i obrtnika, 13 sluga kod plemića, 547 inkvilina i subinkvilina i 469 djece do 16 godina, te 1.328 katolika-muškaraca i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 2 kalvina, 163 pravoslavna i 3 Židova.
- e. **Ukupno – s gradovima, Zagrebačka županija 1802. godine ima:** 2 grada (Zagreb i Karlovac), 12 trgovišta, 964 sela, 18.944 kuće, 21.025 obitelji, 188.343 stanovnika (94.686 muškaraca i 93.657 žena); ima 1.029 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,27%, a žena ima 49,73%. Od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 292 službenika i dostojanstvenika, 973 trgovca i obrtnika, 2.384 sluga kod plemića, 30.512 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 11.689 inkvilina i subinkvilina i 48.845 djece do 16 godina. Od muške populacije prema vjeroispovijesti ima: 93.704 katolika (*Catholicus*) muškarca i u prosjeku toliko žena katolkinja, te 3 luterana, 4 kalvina, 940 pravoslavnih (*Graeci Ritus non Unitos*) i 45 Židova.
- f. **Ukupno – prostor i gustoća stanovnika:** u toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.823 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32 (31,68) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,94) stanovnika. Ima 2.081 obitelj više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,11 obitelji.
- b) **Varaždinska županija** ima 34,20 milja² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 32,7 austrijskih ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,76 kilometara²), 1 grad, 3 trgovišta, 443 sela, 10.207 kuća, 11.197 obitelji i 98.254 stanovnika (49.179 muškaraca i 49.075 žena).
- a. **Socijalne i dobne strukture stanovništva:** od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 120 službenika i dostojanstvenika, 268 trgovca i obrtnika, 1.480 sluga kod plemstva, 15.676 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 2.911 inkvilina i subinkvilina, 28.724 djece do 16 godina; ima oko 1.600 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom veoma siromašnih, te oko 120 svećenika.
- b. **Stanovnici grada i sela:** u gradu Varaždinu živi 4.362 ili 4 (4,25)% stanovnika, a na selu i u malim trgovištima 98.254 ili 96 (95,75)% stanovništva.
- c. **Vjerske strukture stanovništva:** ima 49.158 katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena katolkinja (većina stanovnika), 4 pravoslavna i 17 Židova.
- d. **Grad:**
- i. **Varaždin** ima 749 kuća, 1.083 obitelji i 4.362 stanovnika (2.125 muškaraca i 2.237 žena), te 36 službenika i dostojanstvenika, 279 trgovca i obrtnika, 0 slugi kod plemića, 72 odrasla seljaka (Rustika), 1.024 inkvilina i subinkvilina i 714 djece do 16 godina, te 2.067 katolika-muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja (većina stanovnika), 9 pravoslavnih i 49 Židova.
- e. **Ukupno – s gradom (Varaždinom), ta županija 1802. godine ima:** 1 grad, 3 trgovišta, 443 sela, 10.948 kuće, 12.280 obitelji, 102.616 stanovnika (51.334 muškaraca i 51.282 žene). Ovdje je minimalna razlika u broju muškaraca i

- žena. Od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 158 službenika i dostojanstvenika, 547 trgovca i obrtnika, 1.480 sluga kod plemića, 15.748 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 3.935 inkvilina i subinkvilina i 29.438 djece do 16 godina. Od muške populacije prema vjeri ima: 51.225 katolika muškarca i u prosjeku toliko žena katolkinja, te 13 pravoslavnih (*Graeci Ritus non Unitos*) i 66 Židova.
- f. **Ukupno – prostor i gustoća stanovnika:** u toj županiji na jednoj austrijskoj milj² prosječno živi 3.138 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 55 (54,53) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,37) stanovnika. Ima 1.332 obitelji više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,12 obitelji.
- c) *Križevačka županija* 1802. godine ima 30,20 milja² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,09 kilometara²), 2 grada, 1 trgovište, 266 sela, 4 predija (zaselka), 5.486 kuća, 5.746 obitelji i 56.962 stanovnika (28.431 muškarac i 28.531 žena).
- a. Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 34 službenika i dostojanstvenika, 13 trgovca i obrtnika, 562 sluge kod plemstva, 5.099 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 1.076 inkvilina i subinkvilina, te 21.647 djece do 16 godina; ima oko 6.000 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom siromašnih, te oko 100 svećenika.
- b. Stanovnici grada i sela: u gradovima Križevcima i Koprivnici ukupno živi 4.604 ili 7 (7,48)% stanovnika, a na selu 56.962 ili 93 (92,52)% stanovnika.
- c. Vjerske strukture stanovništva: ima 27.073 katolika-muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 2 luterana, 3 kalvina, 1.335 pravoslavnih i 18 Židova.
- d. Gradovi:
- i. **Križevci:** imaju 302 kuće, 313 obitelji i 1.478 stanovnika (729 muškaraca i 749 žena), te 18 službenika i dostojanstvenika, 153 trgovca i obrtnika, 0 slugi kod plemića, 0 odraslih seljaka kmetova, 229 inkvilina i subinkvilina, te 329 djece do 16 godina; ima 719 katolika-muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja (većina stanovnika), te 9 pravoslavnih i 1 Židova.
- ii. **Koprivnica:** ima 742 kuće, 727 obitelji i 3.126 stanovnika (1.540 muškaraca i 1.586 žena), te 12 službenika i dostojanstvenika, 200 trgovca i obrtnika, 1 slugu kod plemića, 3 odrasla seljaka kmeta (Rustika), 531 inkvilina i subinkvilina, te 793 djece do 16 godina; ima 1.479 katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena katolkinja, te 56 pravoslavnih i 5 Židova.
- e. **Ukupno – s gradovima (Križevcima i Koprivnicom), ta županija 1802. godine ima:** 2 grada, 1 trgovišta, 266 sela, 4 predija (zaselaka), 6.530 kuća, 6.786 obitelji, 61.566 stanovnika (30.700 muškaraca i 30.866 žene); od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 64 službenika i dostojanstvenika, 348 trgovca i obrtnika, 563 slugi kod plemića, 5.102 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 1.836 inkvilina i subinkvilina, te 22.769 djece do 16 godina; od muške populacije prema vjeri ima: 29.271 muškarac-katolik i u prosjeku toliko žena-katolkinja, te 2 luterana, 3 kalvina, 1.400 pravoslav-

nih (*Graeci Ritus non unionum*) i 14 Židova. U postocima: katolika ima 95 (95,06)%, pravoslavnih (*Graeci Ritus non unionum*) ima 5 (4,87)%, a Židova i protestanata ukupno 0,07%. Prema tome, većina stanovnika su rimokatolici i, kako ćemo kasnije vidjeti, veoma mali broj unijata.

- f. **Ukupno – prostor i gustoća stanovnika:** u toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.130 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 37 (37,02) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,43) stanovnika. Ima 256 obitelji više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,04 obitelji.

4.1.1. *Naselja i stanovništvo Ugarskog Primorja 1802. godine*

Ugarsko Primorje (Ungarische Küstenland, Primorje) 1802. godine ima 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara², te 2 grada, 2 trgovišta, 23 sela, 2.614 kuća, 2.616 obitelji i 13.696 stanovnika (6.846 muškaraca i 6.850 žena).

- a) Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 5 službenika i dostojanstvenika, 5 trgovaca i obrtnika, 10 sluga kod plemića, 2.625 seljaka kmetova, 68 inkvilina i subinkvilina i 4.133 djece do 16 godina.
- b) Stanovnici grada i sela: u gradovima Rijeci i Bakru, točnije na njihovu upravnom području, koja uključuju i 27 sela, ukupno živi 14.460 stanovnika ili 51,36% stanovnika Primorja, a na selu 48,64% stanovnika. Prema tome, u ta dva grada živi znatno manje stanovništva: početkom 19. stoljeća Rijeka broji oko 2.100, a Bakar oko 1.800 stanovnika.
- c) Vjerske strukture stanovništva: ima 6.846 katolika-muškaraca i u prosjeku toliko žena-katolkinja i 2 luterana.
- d) Gradovi:
 - a. **Rijeka**, i riječko upravno područje, ima 1 grad, 13 sela, 859 kuća, 1.622 obitelji i 6.655 stanovnika (2.875 muškaraca i 3.780 žena); od muške populacije iznad 17 godina ima 112 službenika i dostojanstvenika, 296 trgovaca i obrtnika, 48 slugu kod plemića, 212 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 740 inkvilina i subinkvilina i 1.467 djece do 16 godina. Prema vjeroispovijedi: ima 2.813 katolika-muškaraca i u prosjeku isto toliko žena, te 4 kalvina, 55 pravoslavna i 3 Židova.
 - b. **Bakar**, i bakarsko upravno područje, ima 1 grad, 2 trgovišta, 14 sela, 1.784 kuće, 1.816 obitelji i 7.805 stanovnika (3.765 muškaraca i 4.040 žena); od muške populacije iznad 17 godina ima 37 službenika i dostojanstvenika, 85 trgovaca i obrtnika, 41 slugu kod plemića, 973 odrasla seljaka kmeta (Rustika), 726 inkvilina i subinkvilina i 1.903 djece do 16 godina. Prema vjeroispovijedi: ima 3.761 katolika-muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 3 kalvina i 1 pravoslavni.
- e) **Ukupno – s gradovima (Rijekom i Bakrom i njihovim upravnim područjima)** – Ugarsko Primorje 1802. godine ima: 2 grada, 4 trgovišta, 50 sela, 5.257 kuća, 6.054 obitelji i 28.156 stanovnika (13.486 muškaraca i 14.670 žena). Od muške

populacije iznad 17 godine ima 154 službenika i dostojanstvenika, 386 trgovaca i obrtnika, 99 slugu kod plemića, 3.810 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 1.534 inkvilina i subinkvilina, te 7.503 djece do 16 godina. Prema vjeroispovijesti: ima 13.420 katolika-muškaraca i u prosjeku toliko žena, 57 pravoslavna, 9 protestanata i 3 Židova. Katolika ima 28.018 ili 99,51%, pravoslavni 114 ili 0,40%, protestanata 18 ili 0,064% i Židova 6 ili 0,021%.

- f) **Ukupno – prostor i gustoća stanovnika:** u Ugarskom Primorju na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.541 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 79 (78,91) stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 5 (5,36) stanovnika. Ima 797 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,15 obitelji.

Istra (Istrianer Kreis) 1802. godine ima 86,2 austrijske milje² ili 90,1 geografsku milju² ili 4.960,5 kilometara², 11 gradova, 8 trgovišta 139 sela, 17.167 kuća i 95.532 stanovnika. Na jednu austrijsku milju² prosječno živi 1.108 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 19 (19,26) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 6 (5,56) stanovnika.

4.1.2. *Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1802. godine*

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal) prema dokumentima i konskripciji iz 1802. godine ima 172 milje² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: civilna Slavonija ima 164,8 austrijskih ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,65 kilometara²), 1 grad, 22 trgovišta, 579 sela, 5 zaselaka,³² 35.846 kuća, 38.057 obitelji i 286.349 stanovnika pučkoga porijekla (145.062 muškarca i 141.287 žena). Tome valja pribrojiti broj plemića i svećenstva iz 1785/87. godine i prirodni prirast stanovništva: sada oko 1.200 stanovnika plemićkog porijekla i veći broj svećenstva, ukupno oko 1.519 stanovnika plemićkog porijekla i svećenstva. To znači da civilna Slavonija 1802. godine ukupno ima oko 287.868 stanovnika.

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.745 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 30 (30,32) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (8,02) stanovnika. U civilnoj Hrvatskoj ukupno ima 2.211 obitelji više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,06 obitelji.

Vjerske strukture stanovništva. Vjersku identifikaciju ta konskripcija donosi samo za mušku populaciju. U civilnoj Slavoniji, prema *Summariumu*, ima 74.671 muškarac-katolik (*Catholicus*) i u prosjeku toliko žena katolkinja, 97 luterana (*Augustae Confesionis*), 1.744 kalvina (*Helvetia Confesionis*), 68.390 pravoslavni vjernika (*Graeci Ritus non Unitos*), 160 Židova. Ako prihvatimo da, prema statističkom prosjeku, ima jednak broj muškaraca i žena, onda imamo sljedeće vjerske strukture stanovništva: katolika (većina rimokatolika i veoma malo unijata) ima oko 150.000,

32 Izvori donose različiti broj naselja i u Slavoniji. Najpouzdaniji izvori za broj naselja na hrvatskom prostoru su Lipszky (1808. i 1810) i popis stanovništva hrvatskih pokrajina 1827/28. godine. O tome kasnije.

pravoslavnih ima oko 136.000, luterana ima oko 200, kalvina oko 2.500, a Židova oko 300. U postocima imamo ove pokazatelje: u civilnoj Slavoniji 1802. godine katolika ima oko 52 (52,21)%, pravoslavnih ima oko 47 (47,34)%, luterana ima oko 0,07%, kalvina ima oko 0,87%, Židova ima oko 0,10%.

Socijalne i dobne strukture stanovništva: Od muške populacije iznad 17 godina, za koje taj dokument donosi obavijesti, u civilnoj Slavoniji prema zvanju i zanimanju ima:

- a) 411 službenika i dostojanstvenika (*Oficiales et Honorationes*) – ili 1 (1,35)%;
- b) 1.595 trgovaca i obrtnika (*Cives et opifices*: građana i radnika) – ili 4 (4,07)%;
- c) 1.354 sluga kod plemića (*Servi Nobilium*) – ili 3 (3,41)%;
- d) 25.938 odraslih seljaka kmetova (Rustika) – ili 65 (65,33)%;
- e) 10.387 inkvilina (željira) i subinkvilina – ili 26 (26,16)%;
- f) 105.357 djece do 16 godina (*Filii Familias*).

Prema tom izvoru, 1802. godine u civilnoj Slavoniji, kao i u civilnoj Hrvatskoj, muške djece do 16 godina ima više nego odraslih: muške djece ima 105.357, a odraslih muškaraca 39.685. Mogli bismo zaključiti da toliko približno ima i žena – žena-djece i žena-odraslih – jer smo upoznali da u ukupnom broju u civilnoj Slavoniji žena ima nešto manje nego muškaraca. Nema sumnje da je to stanje, u kojem je znatno više djece nego odraslih, roditeljima stvaralo silne probleme u odgoju i prehrani njihove djece, a time i održavanju njihova života. U tom je razdoblju, zbog tih stanja i odnosa, smrtnost djece bila velika, a prirast stanovništva nizak.

Uz to, i ovdje iznenađuje visoki broj inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka bez posjeda. U odnosu na odrasle muškarce kmetove – koji, kako je rečeno, prema urbarijalnoj regulaciji iz 1780. godine, imaju zemljišni posjed koji im daje feudalac, dakako uz visoke namete, a to je ipak bio relativno siguran izvor rada i prehrane – odraslih muškaraca inkvilina i subinkvilina ima mnogo, a oni nemaju stalni izvor ni zarade ni prehrane. Ponovimo ovdje te odnose u postocima. Kako smo upoznali, u civilnoj Slavoniji ima 39.705 odraslih muškaraca, a od toga: odraslih muškaraca-kmetova ima 25.938 ili 65%, a odraslih muškaraca-inkvilina ima 10.387 ili 26%. Pitanje je kod kojih seljaka (muškaraca i žena) od tih dviju socijalnih struktura, napose zbog tih oskudnih uvjeta života koji imaju inkvilini, ima više smrtnosti? No izvorna građa nam i ovdje ne dopušta da o tome nešto više zaključimo.

Stanovnici grada i sela: u gradu Požegi živi 1.643 ili 0,57% stanovnika (trgovci, obrtnici, činovnici) i oko 287.300 ili 99 (99,43)% stanovnika sela i malih trgovišta. *Summarium* ne spominje i druga zanimanja: ni liječnike, ni advokate, ni književnike niti bilo koje druge profesije.

Plemstvo i svećenstvo. Plemstvo i svećenstvo nije bilo obuhvaćeno konskripcijama u Provincijalu ni 1802. niti 1805. godine. Pa ipak, broj plemstva možemo izračunati na temelju popisa plemstva iz 1785/87. godine. Kako je rečeno, prema popisu plem-

stva, koji smo pronašli u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu,³³ koji je proveden uoči popisa stanovništva 1785/87. godine, u hrvatskom i slavenskom Provincijalu ima sljedeći broj plemića-muškaraca:

- a) Srijemska županija ima 55 plemića,
- b) Virovitička županija ima 150 plemića,
- c) Požeška županija ima 100 plemića,
- d) Križevačka županija ima 2.576 plemića,
- e) Varaždinska županija ima 611 plemića,
- f) Zagrebačka županija ima 5.759 plemića i
- g) Severinska županija ima 513 plemića.
- h) Ukupno u Hrvatskoj i Slavoniji ima 9.764 plemića muške populacije.

Ako tome dodamo u prosjeku jednak broj žena, onda imamo oko 20.000 stanovnika plemićkog porijekla. Najveći ih je broj u civilnoj Hrvatskoj: 8.959 plemića-muškaraca. Prema tome, u prosjeku s jednakim brojem žena, u civilnoj Slavoniji je uoči jozefinskog popisa stanovništva 1785/87. godine bilo oko 300 stanovnika plemićkog porijekla: u srijemskoj, virovitičkoj i požeškoj županiji. Ako računamo i prirodni prirast tog plemićkog stanovništva, onda 1802. godine u civilnoj Slavoniji ima oko 450 stanovnika muškaraca plemićkog porijekla, a svećenstva oko 320. Ukupno, u civilnoj Slavoniji 1802. godine plemstva (muškaraca i žena) i svećenstva ima oko 1.200. To plemstvo u Slavoniji je siromašno.

- a) *Srijemska županija* ima 43 milje² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,18 kilometara²), 8 trgovišta, 91 selo, te 14.234 kuće, 14.959 obitelji i 89.721 stanovnika (45.579 muškaraca i 44.142 žene).
 - a. Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima 154 službenika i dostojanstvenika, 539 trgovaca i obrtnika, 354 sluga kod plemstva, 10.504 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 4.499 inkvilina i subinkvilina, te 29.509 djece do 16 godina; ima oko 150 stanovnika plemićkog porijekla te oko 100 svećenika.
 - b. Stanovnici trgovišta i sela: stanovništvo županije živi na selu i u malim trgovištima.
 - c. Vjerske strukture stanovništva: ima 12.633 katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena katolkinja, 55 luterana, 764 kalvina, 32.090 pravoslavnih i 7 Židova.
 - d. Prostor i gustoća stanovnika: u toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.162 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38 (37,57) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6 (6,30) stanovnika. Ima 725 obitelji više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,05 obitelji.
- b) *Virovitička županija* ima 83 milja² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 80,1 austrijska milja² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara²), 9

33 Banski spisi, kutija LXXXV, 1809. godina.

trgovišta, 237 sela, 4 predija, 15.149 kuća, 16.479 obitelji i 129.641 stanovnika (65.353 muškarca i 64.288 žena).

- a. Socijalne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 115 službenika i dostojanstvenika, 745 trgovaca i obrtnika, 763 sluga kod plemstva, 10.179 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 5.024 inkvilina i subinkvilina, te 48.527 djece do 16 godina; ima oko 400 stanovnika plemićkog porijekla, veoma siromašnih, te oko 130 svećenika.
 - b. Stanovnici trgovišta i sela: stanovništvo županije živi na selu i u malim trgovištima.
 - c. Vjerske strukture stanovništva: ima 42.748 katolika-muškaraca i u prosjeku toliko žena-katolkinja (većina stanovnika), 21.494 pravoslavnih (*Graeci Ritus non Unidos*), 12 luterana, 977 kalvina i 122 Židova.
 - d. Prostor i gustoća stanovnika: u toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.618 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (28,12) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (8,56) stanovnika. Ima 1.330 obitelji više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,09 obitelji.
- c) *Požeška županija* 1802. godine ima 45 milja² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,01 kilometar²), 1 grad, 5 trgovišta, 251 selo, 1 predij (zaselak), 6.083 kuće, 6.207 obitelji i 65.344 stanovnika (33.299 muškaraca i 32.045 žena).
- a. Socijalne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 102 službenika i dostojanstvenika, 95 trgovaca i obrtnika, 237 sluga kod plemstva, 5.228 odraslih seljaka kmetova (Rustika), 634 inkvilina i subinkvilina, te 27.003 djece do 16 godina; ima oko 300 stanovnika plemićkog porijekla, veoma siromašnih, te oko 100 svećenika.
 - b. Stanovnici grada i sela: u gradu Požegi ukupno živi 1.643 ili 2 (2,45)% stanovnika, a na selu i u 5 malih trgovišta 65.344 ili 98 (97,55)% stanovnika.
 - c. Vjerske strukture stanovništva: ima 18.503 katolika-muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 0 luterana, 3 kalvina, 14.767 pravoslavnih i 26 Židova.
 - d. Grad:
 - i. **Požega** ima 380 kuća, 412 obitelji i 1.643 stanovnika (831 muškarac i 812 žena), te 40 službenika i dostojanstvenika, 216 trgovaca i obrtnika, 0 slugi kod plemića, 27 odraslih seljaka kmetova, 230 inkvilina i subinkvilina i 318 djece do 16 godina; ima 787 katolika-muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja (većina stanovnika), 39 pravoslavnih i 11 Židova.
 - e. **Ukupno – s gradom (Požegom), ta županija 1802. godine ima**: 1 grad, 5 trgovišta, 251 selo, 1 predij (zaselak), 6.463 kuće, 6.619 obitelji, 66.987 stanovnika (34.130 muškaraca i 32.857 žena); od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 142 službenika i dostojanstvenika, 311 trgovaca i obrtnika, 237 sluga kod plemića, 5.255 odraslih seljaka (Rustika), 864 inkvilina i subinkvilina i 27.321 dijete do 16 godina; od muške populacije prema vjeri ima: 19.290 katolika-muškaraca i u prosjeku isto toliko

žena-katolkinja, te 3 kalvina, 14.806 pravoslavnih (*Graeci Ritus non Unidos*) i u prosjeku toliko pravoslavnih žena, i 37 Židova.

- f. **Ukupno – prostor i gustoća stanovnika:** u toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.551 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 27 (26,95) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (10,36) stanovnika. Ima 156 obitelji više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,02 obitelji.

4.2. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine

Popis stanovništva 1802. godine obavljen je i u Vojnoj krajini i zatim se ponovio za pet godina, 1807. godine. O tom popisu stanovništva, na temelju izvorne građe, pisalo je više autora početkom 19. stoljeća. O tome je najopsežnije pisao Demian.³⁴ Taj popis, kao i onaj iz 1785/87. godine, veoma je bogat podacima. Nije riječ samo o popisu stanovništva, nije dakle riječ samo o demografiji, već i o popisu mnogih pojava. Ti popisi sadrže: podatke o površinama, temperaturi i klimi, broju stanovništva, njihovu socijalnom položaju, o privredi, školstvu, svećenstvu i crkvi, upravi, političkom ustrojstvu itd. To su sjajni podaci za sve zemlje Habsburške monarhije, pa i za povijest hrvatskih pokrajina, koji su slabo iskorišteni.

Vojna Hrvatska (Kroatische Militär-Gränze) 1802. godine (*nach der Konscription vom Jahre 1802*) ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara² površine (izvori: Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833. i *Tafeln zur Statistik* 1828-50), 5 trgovišta, 6 gradova³⁵ i 6 vojnih komuniteta, 376.180 stanovnika (187.992 muškarca i 188.188 žena), 38.075 kuća i 40.959 obitelji. Ima 196 žena više nego muškaraca: muškaraca ima 49,97%, a žena ima 50,03%. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,88) stanovnika. Ima 2.884 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,08 obitelji.³⁶

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** 1802. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), ima 182.733 stanovnika (92.524 muškarca i 90.209 žena), 17.235 kuća, 19.191 obitelj, 2 grada i 2 vojna komuniteta (Karlobag i Senj), 3 trgovišta (Gospić, Ogulin i Otočac) i 610 sela. Ima 2.315 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,63%, a žena ima 49,37%. Na jednu kuću prosječno dolazi 11 (10,6) stanovnika. Ima 1.956 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,11 obitelji. Od toga u Regimentima:
- a. Lički Regiment ima 45,4 austrijske milje² ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 49.024 stanovnika

34 Demian (1806, 1807, 1810).

35 Neki autori (Lipszky, Demian, Hietzinger i drugi) vojne komunitete ne navode kao gradove. Međutim, *Tafeln zur statistik*, koji objavljuje podatke službenog/državnog centralnog statističkog ureda u Beču, od početka vojnim komunitetima daje status gradova. Zato ovdje vojne komunitete ujedno navodim i kao gradove.

36 Liechtenstern (1800. i 1820); Demian (1806, 54-60).

(25.395 muškaraca i 23.629 žena). Do 16 godina starosti ima 11.056 djece. Ima 4.674 poluinvalida i 1.958 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Gospić), 1 grad i 1 vojni komunitet (Karlobag), 104 sela, te 4.378 kuća. Prema vjeroispovijedi, ima 15.947 katolika i 32.492 pripadnika grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).

- b. Otočki Regiment ima 48,4 austrijske milje² ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 45.395 stanovnika (22.764 muškarca i 22.631 žena). Do 16 godina starosti ima 10.441 djece. Ima 4.620 poluinvalida i 1.987 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Otočac), 1 grad i 1 vojni komunitet (Senj), 83 sela, te 4.023 kuće. Prema vjeroispovijedi, ima 26.960 katolika i 18.435 pripadnika grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
- c. Ogulinski Regiment ima 44,0 austrijskih ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 41.961 stanovnika (20.971 muškarac i 20.990 žena). Do 16 godina starosti ima 9.676 djece. Ima 3.274 poluinvalida i 1.555 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Ogulin), 105 sela, te 4.346 kuća. Ima 22.113 katolika i 19.848 pripadnika grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
- d. Slunjski Regiment ima 25,5 austrijskih milja² ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara² (izvori: Lipsky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 42.614 stanovnika (21.582 muškarca i 21.032 žena). Do 16 godina starosti ima 9.436 djece. Ima 2.957 poluinvalida i 1.628 potpunih invalida. Ima 318 sela, te 3.825 kuća. Ima 16.577 katolika i 21.806 pripadnika grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
- e. Vojni komuniteti:
 - i. **Senj** ima 479 kuća i 2.744 stanovnika (1.324 muškarca i 1.420 žena);
 - ii. **Karlobag** ima 184 kuće i 995 stanovnika (488 muškaraca i 507 žena).
- b) *Varaždinski Generalat* 1802. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 2 grada i 2 vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 1 trgovište (Cirkveno), 361 selo, 101.902 stanovnika (50.363 muškarca i 51.539 žena), 10.581 kuću i 10.955 obitelji. Ima 1.176 žena više nego muškaraca: muškaraca ima 49,42% a žena ima 50,58%. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,63) stanovnika. Ima 374 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,04 obitelji. Od toga u Regimentima:
 - a. Križevački Regiment ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 grad i 1 vojni komunitet (Ivanić), 1 trgovište (Cirkveno), 188 sela, 4.248 kuća i 50.552 stanovnika (24.803 muškarca i 25.749 žena).
 - b. Đurđevački Regiment ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,2 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 grad i 1 vojni komunitet (Bjelovar), 173 sela, 5.946 kuća i 49.895 stanovnika (24.909 muškaraca i 24.986 žena).

- c. Vojni komuniteti:
- i. **Bjelovar** ima 233 kuće i 804 stanovnika (322 muškarca i 482 žene);
 - ii. **Ivanić** ima 154 kuće i 651 stanovnika (329 muškaraca i 322 žene).
- c) *Banska Granica* 1802. godine ima 47,8 austrijske milje² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 trgovište (Glina), 2 grada i 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 1 trgovište (Glina), 269 sela, 10.259 kuća, 10.813 obitelji i 91.545 stanovnika (45.105 muškaraca i 46.440 žena), 10.259 kuća i 10.813 obitelji. Ima 1.335 žena više nego muškaraca: muškaraca ima 49,27%, a žena ima 50,73%. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (8,92) stanovnika. Ima 554 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,05 obitelji. Od toga u Regimentima:
- a. Prvi Banski Regiment ima 24,2 austrijske ili 25,3 geografske milje² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*) i 44.537 stanovnika (21.773 muškarca i 22.764 žene). Do 16. godine starosti ima 11.422 djece. Ima 5.238 poluinvalida i 2.554 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Glina), 130 sela, te 4.607 kuća. Prema vjeroispovijesti, ima 14.509 rimokatolika i 29.722 pripadnika grko-istočne vjere.
 - b. Drugi Banski Regiment ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*) i 43.110 stanovnika (21.877 muškaraca i 22.226 žena). Do 16. godine starosti ima 9.841 dijete. Ima 4.946 poluinvalida i 3.833 potpunih invalida. Ima 2 grada i 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 139 sela i 4.960 kuća. Prema vjeroispovijedi, ima 13.565 katolika i 30.538 pripadnika grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
- c. Vojni komuniteti:
- i. **Petrinja** ima 432 kuće i 1.888 stanovnika (953 muškarca i 935 žena);
 - ii. **Kostajnica** ima 260 kuća i 1.017 stanovnika (502 muškarca i 515 žena).

Vojna Slavonija (Slavonische Militär-Gränze) 1802. godine (*nach der Konscription vom Jahre 1802*), bez Tschaikisten Distrikta, ima 117,6 austrijskih ili 123,0 geografskih milja² ili 6.767,5 kilometara² (izvori: Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833. i *Tafeln zur Statistik* 1828-50), 3 grada i 3 vojna komuniteta (Petrovaradin, Karlovci i Semlin/Zemun), 4 trgovišta (N. Gradiška, Sl. Brod, Vinkovci, Mitrovica), 3 tvrđave (St. Gradiška, Sl. Brod, Petrovaradin), 22.805 kuća, 27.638 obitelji, 300 sela i 189.208 stanovnika (95.751 muškarca i 93.457 žena). Do 16 godina starosti ima 33.477 djece. Ima 2.294 muškarca više nego žena: muškaraca ima 50,61%, a žena 49,39%. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (8,30) stanovnika. Ima 4.833 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,21 obitelj.

Od toga u Regimentima:

- a) Gradiški Regiment ima 29,1 austrijsku milju² ili 30,4 geografske milje² ili 1.674,6 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 trgovište (N. Gradiška), 1 tvrđavu (St. Gradiška), 136 sela, 5.222 kuće i 50.581 stanovnika (25.393 muškarca i 25.188 žena), te 10.268 djece.

- b) Brodski Regiment ima 34,4 austrijske ili 36,0 geografskih milja² ili 1.979,6 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 2 trgovišta (Sl. Brod i Vinkovci), 1 tvrđavu (Sl. Brod), 95 sela, 5.952 kuće i 57.034 stanovnika (28.665 muškaraca i 28.369 žena), te 10.080 djece.
- c) Petrovaradinski Regiment ima 54,1 austrijsku ili 56,6 geografskih milja² ili 3.113,3 kilometra² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 3 vojna komuniteta (Petrovaradin, Karlovci i Semlin), 1 trgovište (Mitrovica), 1 tvrđavu (Petrovaradin), 8.318 kuća, 69 sela i 66.237 stanovnika (33.523 muškarca i 32.714 žene), te 13.129 djece.
- d) Vojni komuniteti:
- Semlin** (Zemun) ima 1.520 kuća i 7.089 stanovnika (3.811 muškarca i 3.278 žena);
 - Karlovci** imaju 970 kuća i 4.745 stanovnika (2.536 muškaraca i 2.209 žena);
 - Petrovaradin** ima 1 selo, 823 kuće i 3.522 stanovnika (1.823 muškarca i 1.699 žena).

4.3. Komparacije: naselja i stanovništvo Vojne krajine

Usporedimo statističke podatke o naseljima i stanovništvu Vojne krajine iz kraja 18. stoljeća s podacima koje o tome donosi konskripcija iz 1802. godine.

4.3.1. Naselja i stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća

Tabela br. 12

Vojna krajina 1799. godine	Grad	Vojni komu- nitet	Trgo- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna HRVATSKA	6	6	5	1.240	38.062	363.726	275,6	15.859,8
Vojna SLAVONIJA	3	3	5	299	22.189	187.454	117,6	6.767,5
Ukupno Vojna krajina	9	9	10	1.539	60.251	551.180	393,2	22.627,3

4.3.2. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine

Tabela br. 13

Vojna Krajina 1802. godine	Grad	Vojni komu- nitet	Trgo- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Milje ²	
							austrijske	geograf.
Vojna Hrvatska	6	6	5	1.242	38.075	376.180	275,6	288,1
Vojna Slavonija	3	3	4	300	22.805	189.208	117,6	123,0
Ukupno Vojna krajina	9	9	9	1.542	60.880	565.388	393,2	411,1

Kako vidimo, broj naselja nije se mnogo promijenio, iako postoji nelogičnost u broju trgovišta u vojnoj Slavoniji. Međutim, promijenili su se statistički podaci o broju kuća i stanovništva, ali i o broju obitelji. Prema tim izvorima, u vojnoj Hrvatskoj prirodni prirast iznosio je 12.454 stanovnika, a u vojnoj Slavoniji 1.754 stanovnika. Ukupni prirast u Vojnoj krajini iznosio je 14.208 stanovnika. Toličke razlike u prirastu stanovništva u hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini nisu logične. Te podatke nije lako objasniti. Ovdje ih donosim onako kako ih nalazim u izvorima. Moguće je da se radi o različitoj metodologiji računanja broja prisutnih stanovnika u vojnim komunitetima.

4.4. Tabele – kvantitativni pokazatelji

4.4.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine: A)

Napomena: Stanovništvo gradova prikazano je izdvojeno, kao u dokumentu.

Tabela br. 14

HRVATSKA (gradovi su izdvojeni)	Broj naselja i kuća ³⁷				Broj stanovnika		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Zagrebačka županija	2	12	964	17.930	91.766	90.380	182.146
Varaždinska županija	1	3	443	10.207	49.179	49.075	98.254
Križevačka županija	2	1	266	5.486	28.431	28.531	56.962
Ugarsko Primorje	2	2	23	2.614	6.846	6.850	13.696
Gradovi Hrvatske	7	2	27	5.450	13.875	15.748	29.623
Ukupno³⁸ Civilna Hrvatska	7	20	1.723	41.687	190.188	190.493	380.681
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	12.500	9.600	22.100
Ukupno sa svećenstvom i plemstvom	7	20	1.723	41.687	202.688	200.093	402.781

37 Najpouzdanije podatke o naseljima, kako je rečeno, donosi: Lipszky 1808. i 1810. godine, te popis stanovništva 1827/28. godine. Već popis stanovništva 1805. godine daje drugačije podatke o broju naselja.

38 To su podaci koje donosi spomenuti Summarium iz 1802. godine, dok broj plemstva i svećenstva računamo prema njihovu popisu koji je nastao uoči konskripcije 1785/87. godine i uz prirodni prirast plemstva.

4.4.2. *Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine: B)*
Napomena: Stanovništvo gradova uključeno je unutar svojih županija.

Tabela br. 15

HRVATSKA (gradovi su uključeni unutar svojih župa- nija)	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Zagrebačka županija	2	12	964	18.944	94.686	93.657	188.343
Varaždinska županija	1	3	143	10.948	51.334	51.282	102.616
Križevačka županija	2	1	266	6.538	30.700	30.866	61.566
Ugarsko Primorje	2	4	50	5.257	13.486	14.670	28.156
Ukupno Civilna Hrvatska	7	20	1.723	41.687	190.188	190.493	380.681
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	12.500	9.600	22.100
Ukupno sa svećenstvom i plemstvom	7	20	1.723	41.687	202.688	200.093	402.781

 4.4.3. *Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1802. godine*
Tabela br. 16

Civilna SLAVONIJA	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Srijemska županija	-	8	91	14.234	45.579	44.142	89.721
Virovitička županija	-	9	237	15.149	65.353	64.288	129.641
Požeška županija	1	5	251	6.083	33.299	32.045	65.344
Grad Požega	1	-	-	380	831	812	1.643
Ukupno Civilna Slavonija	1	22	579	35.846	145.062	141.287	286.349
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	850	669	1.519
Ukupno s plemstvom i svećen- stvom	1	22	579	35.846	145.912	141.956	287.868

4.4.4. *Naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine*

Tabela br. 17

HRVATSKA i SLAVONIJA	Naselja – kuće – obitelj					Stanovništvo		
	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće	Obitelj	Muš- karci	Žene	Ukupno
Ukupno civilna HRVATSKA	7	20	1.723	41.687	46.145	190.188	190.493	380.681
Ukupno civilna SLAVONIJA	1	22	579	35.846	38.057	145.062	141.287	286.349
Ukupno Hrvatska i Slavonija	8	42	2.302	77.533	84.202	335.250	331.780	667.030
Hrvatska: plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	12.500	9.600	22.100
Slavonija: plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	850	669	1.519
Ukupno s plemstvom i svećen- stvom	8	42	2.302	77.533	84.202	348.600	342.049	690.649

Civilna Hrvatska i Slavonija (Provincijal), sa stanovništvom plemićkog porijekla i svećenstvom, 1802. godine ukupno imaju 8 gradova, 42 trgovišta, više zaselaka, te 2.302 sela, 77.533 kuće, 84.202 obitelji i 690.649 stanovnika (348.600 muškaraca i 342.049 žena). Ima 6.669 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,09 obitelji. Što znači da nema mnogo kuća u kojima stanuje više obitelji. Ima 6.551 muškarac više nego žena: muškaraca ima 50 (50,47)%, a žena ima 49 (49,53)%.

4.4.5. *Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine*

Tabela br. 18

VOJNA KRAJINA 1802. godine	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Vojni Kom.	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
VOJNA HRVATSKA 1802. godine	6	6	1.242	38.075	187.992	188.188	376.180
<i>Karlovački GENERALAT</i>	<i>2</i>	<i>2</i>	<i>610</i>	<i>17.235</i>	<i>92.524</i>	<i>90.209</i>	<i>182.733</i>
Lički Regiment	-	-	104	4.378	25.395	23.629	49.024
Otočki Regiment	-	-	83	4.023	22.764	22.631	45.395
Ogulinski Regiment	-	-	105	4.346	20.971	20.990	41.961
Slunjski Regiment	-	-	318	3.825	21.582	21.032	42.614
Vojni komunitet: Karlobag	1	1	-	184	488	507	995
Vojni komunitet: Senj	1	1	-	479	1.324	1.420	2.744

Petar Korunić: Stanovništvo Hrvatske 1802. godine

<i>Varaždinski GENERALAT</i>	2	2	361	10.581	50.363	51.539	101.902
Durđevački Regiment	-	-	173	5.946	24.909	24.986	49.895
Križevački Regiment	-	-	188	4.248	24.803	25.749	50.552
Vojni komunitet: Bjelovar	1	1	-	233	322	482	804
Vojni komunitet: Ivanić	1	1	-	154	329	322	651
<i>Banski GENERALAT</i>	2	2	269	10.259	45.105	46.440	91.545
Prvi Banski Regiment	-	-	130	4.607	21.773	22.764	44.537
Drugi Banski Regiment	-	-	139	4.960	21.877	22.226	44.103
Vojni komunitet: Petrinja	1	1	-	432	953	935	1.888
Vojni komunitet: Kostajnica	1	1	-	260	502	515	1.017
VOJNA SLAVONIJA 1802. godine	3	3	300	22.805	95.751	93.457	189.208
Gradiški Regiment	-	-	136	5.222	25.393	25.188	50.581
Brodski Regiment	-	-	95	5.952	28.665	28.369	57.034
Petrovaradinski Regiment	-	-	68	8.318	33.523	32.714	66.237
Vojni komunitet: Petrovara- din	1	1	1	823	1.823	1.699	3.522
Vojni komunitet: Karlovc	1	1	-	970	2.536	2.209	4.745
Vojni komunitet: Semlin/ Zemun	1	1	-	1.520	3.811	3.278	7.089
UKUPNO VOJNA KRAJINA	9	9	1.542	60.880	283.743	281.645	565.388

4.4.6. Ukupno: naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine

Tabela br. 19

Hrvatski i Slavonski PROVINCIJAL	Grad	Trgov- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
						Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska Provincijal	7	20	1.723	41.687	380.681	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija Provincijal	1	22	579	35.846	286.349	164,8	9.483,7
Ukupno plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	23.619	-	-
UKUPNO: PROVINCIJAL	8	42	2.302	77.533	690.649	335,9	19.329,9

4.4.7. Ukupno: naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine

Tabela br. 20

Hrvatska i Slavonska VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komnt.	Trgo-vište	Selo	Kuće	Stanov-ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo-metri ²
Vojna Hrvatska Vojna krajina	6	6	5	1.242	38.075	376.180	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija Vojna krajina	3	3	4	300	22.805	189.208	117,6	6.767,5
UKUPNO VOJNA KRAJINA	9	9	9	1.542	60.880	565.388	393,2	22.627,3

4.4.8. Ukupno: naselja i stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1802. godine

Tabela br. 21

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni komnt.	Trgo-vište	Selo	Kuće	Stanov-ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo-metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	13	6	25	2.965	79.762	778.961	446,7	25.705,9
Civilna i vojna SLAVONIJA	4	3	26	879	58.651	477.076	282,4	16.251,1
UKUPNO HRVATSKA I SLAVONIJA	17	9	51	3.844	138.413	1.256.037	729,1	41.957,0

4.4.9. Površine, kuće, obitelji³⁹ i stanovništvo 1802. godine

Tabela br. 22

Hrvatske pokrajine 1802. godine	Površine		Broj kuća	Broj obitelji	Broj stanovnika
	Austrijske milje ²	Kilometri ²			
KÖNIGREICH KROATIEN	446,7	25.706,9	79.754	87.104	756.861
Civilna Hrvatska (Provincijal)	171,1	9.846,2	41.679	46.145	380.681
a) Zagrebačka županija	103,3	5.944,5	17.930	19.380	182.146
b) Varaždinska županija	32,7	1.881,8	10.207	11.197	98.254
c) Križevačka županija	28,9	1.663,1	5.486	5.746	56.962
d) Gradovi civilne Hrvatske	-	-	5.442	7.206	29.623
e) Ugarsko Primorje	6,2	356,8	2.614	2.616	13.696

39 Kopskripcija iz 1802. godine donosi broj obitelji samo za Provincijal, ne i za Vojnu krajinu. Broj obitelji za Dalmaciju imamo iz 1790. godine. Kopskripcija iz 1815. godine donosi broj obitelji za Vojnu krajinu, ali samo ukupno za Generalate i vojnu Slavoniju (Conscriptions listen, 1815; Hietzinger 1817, 188).

Hrvatske pokrajine 1802. godine	Površine		Broj kuća	Broj obitelji	Broj stanovnika
	Austrijske milje ²	Kilometri ²			
Vojna Hrvatska, Croatische Gränze		15.859,8	38.075	40.959	376.180
	275,6	9.397,3	17.235	19.191	182.733
<i>a) Karlovački Generalat</i>	163,3	2.612,6	4.378	-	49.024
a. Lički Regiment	45,4	2.785,2	4.023	-	45.395
b. Otočki Regiment	48,4	2.532,0	4.346	-	41.961
c. Ogulinski Regiment	44,0	1.467,4	3.825	-	42.614
d. Slunjski Regiment	25,5	2.750,7	10.259	10.813	91.545
<i>b) Banska Granica</i>	47,8	1.392,6	4.607	-	44.537
a. Prvi Banski Regiment	24,2	1.358,1	4.960	-	44.103
b. Drugi Banski Regiment	23,6	3.711,7	10.581	10.955	101.902
<i>c) Varaždinski Generalat</i>	64,5	1.628,6	4.248	-	50.552
c. Križevački Regiment	28,3	2.083,2	5.946	-	49.895
d. Đurđevački Regiment	36,2	-	1.742	-	8.099
d) Vojni komuniteti	-				
KÖNIGREICH SLAVO- NIEN	282,4	16.251,1	58.651	65.695	475.557
Civilna Slavonija (Provincijal)	164,8	9.483,7	35.846	38.057	286.349
a) Virovitička županija	80,1	4.609,5	15.149	16.479	129.641
b) Požeška županija	43,2	2.486,0	6.083	6.207	65.344
c) Srijemska županija	41,5	2.388,2	14.234	14.959	89.721
d) Grad Požega	-	-	380	412	1.643
Vojna Slavonija, Slavonische Gränze	117,6	6.767,5	22.805	27.638	189.208
a) Brodski Regiment	34,4	1.979,6	5.952	-	57.034
b) Gradiški Regiment	29,1	1.674,6	5.222	-	50.581
c) Petrovaradinski Regiment	54,1	3.113,3	8.318	-	66.237
d) Vojni komuniteti	-	-	3.313	-	15.356
Ukupno: plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	23.619
UKUPNO Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija	729,1	41.957,1	138.405	152.799	1.256.037
Königreich Dalmatien 1790.	231,8	13.339,3	39.405	38.337	256.906
ISTRA – 1802. godine	86,2	4.960,5	17.167	18.560	95.532
UKUPNO Sve hrvatske pokrajine	1.047,1	60.256,9	194.997	209.696	1.608.475

4.4.10. Gustoća naseljenosti u hrvatskim pokrajinama 1802. godine

Tabela br. 23

Hrvatske pokrajine 1802. godine	Površine: kilometri ²	Stanovnika na 1 km ²	Broj kuća	Stanovnika na 1 kuću
Ukupno KÖNIGREICH KROATIEN	25.706,9	40,2	79.754	9,5
Civilna Hrvatska (Provincijal)	9.846,2	38,7	41.679	9,1
a) Zagrebačka županija	5.944,5	30,6	17.930	10,2
b) Varaždinska županija	1.881,8	52,2	10.207	9,6
c) Križevačka županija	1.663,1	34,3	5.486	10,4
d) Gradovi civilne Hrvatske	-	-	5.442	5,4
e) Ugarsko Primorje	356,8	38,4	2.614	5,2
Vojna Hrvatska (Croatische Gränze)	15.859,8	23,7	38.075	9,9
a) <i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.397,3</i>	<i>18,8</i>	<i>4.378</i>	<i>11,2</i>
e. Lički Regiment	2.612,6	16,3	4.023	11,3
f. Otočki Regiment	2.785,2	16,6	4.346	9,7
g. Ogulinski Regiment	2.532,0	29,1	3.825	11,1
h. Slunjski Regiment	1.467,4	33,3	10.259	8,9
b) <i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>31,9</i>	<i>4.607</i>	<i>9,7</i>
a. Prvi Banski Regiment	1.392,6	32,5	4.960	8,9
b. Drugi Banski Regiment	1.358,1	27,5	10.581	9,6
c) <i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.711,7</i>	<i>31,1</i>	<i>4.248</i>	<i>11,9</i>
a. Križevački Regiment	1.628,6	23,9	5.946	68,4
b. Đurđevački Regiment	2.083,2			
Ukupno KÖNIGREICH SLAVONIEN	16.251,1	29,3	58.651	8,1
Civilna Slavonija (Provincijal)	9.483,7	30,2	35.846	7,9
a) Virovitička županija	4.609,5	28,1	15.149	8,6
b) Požeška županija	2.486,0	26,3	6.083	10,7
c) Srijemska županija	2.388,2	37,6	14.234	6,3
d) Grad Požega	-	-	380	4,3
Vojna Slavonija (Slavonische Gränze)	6.767,5	27,9	22.805	8,3
a) Brodski Regiment	1.979,6	28,8	5.952	9,6
b) Gradiški Regiment	1.674,6	30,2	5.222	9,7
c) Petrovaradinski Regiment	3.113,3	21,3	8.318	7,9
d) Vojni komuniteti	-	-	3.318	4,6
UKUPNO Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija	41.957,1	29,4	138.405	8,9
DALMACIJA Königreich Dalmatien 1816. godine	13.339,3	24,04	49.175	6,5
ISTRA 1802. godine	4.960,50	19,3	17.167	5,6
UKUPNO Sve hrvatske pokrajine	60.256,9	27,4	204.747	8,1

4.4.11. *Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji*

Tabela br. 24

Broj stanovnika na 1 kilometru ² u Habsburškoj monarhiji početkom 19. stoljeća				
Pokrajine i krunovine	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Broj stanovnika	Stanovnika na 1/km ²
Zemlje Habsburške monarhije 1800-1803. godine				
Oesterreich unter der Enns	344,0	19.795,9	1.060.479	54 – (53,57)
Oesterreich ob der Enns	344,3	19.813,2	772.227	39 – (38,98)
Štajerska (Steirmark)	398,9	22.955,3	812.462	35 – (35,39)
Koruška i Kranjska	354,0	20.371,4	694.587	34 – (34,09)
Tirol	494,0	28.427,9	725.557	26 – (25,52)
Češka (Böhmen)	884,0	50.871,1	3.111.472	61 – (61,16)
Moravska i Šleska	466,6	26.851,2	1.640.785	61 – (61,11)
Galicija	1.480,8	85.214,8	3.655.300	43 – (42,89)
Lombardija	390,4	22.466,1	2.191.709	98 – (97,56)
Venecija (Venedig)	440,5	25.349,2	1.913.104	75 – (75,47)
Ugarska (Ungarn)	3.890,9	223.907,5	7.514.983	34 – (33,56)
Erdelj (Siebenbürgen)	865,7	49.817,9	1.664.800	33 – (33,42)
Vojna krajina (čitava)	863,1	49.668,3	940.598	19 – (18,94)
Hrvatske pokrajine 1802-1805. godine				
Civilna Hrvatska – 1802. god.	164,9	9.489,4	374.625	39 – (39,48)
Vojna Hrvatska – 1802. god.	275,6	15.859,8	376.180	24 – (23,72)
Civilna Slavonija – 1802. god.	164,8	9.483,7	286.349	30 – (30,19)
Vojna Slavonija – 1802. god.	117,6	6.767,5	189.208	28 – (27,96)
Ugarsko Primorje – 1802. god.	6,2	356,8	28.156	79 – (78,91)
Hrvatska i Slavonija	729,1	41.957,1	1.232.418	29 – (29,37)
Dalmacija – 1805. godine	224,0	12.890,4	297.820	23 – (23,10)
Istra – 1802. godine	86,2	4.960,5	95.532	19 – (19,26)
Sve hrvatske pokrajine	1.047,1	60.256,9	1.678.063	28 – (27,85)

Ako usporedimo naseljenost i gustoću stanovništva pokrajina i krunovina u Habsburškoj monarhiji na početku 19. stoljeća, vidimo da su i hrvatske pokrajine i druge pokrajine i krunovine u toj Monarhiji različito naseljene i da imaju različitu gustoću stanovništva. Tako će biti, kako ćemo vidjeti, i kasnije. Najgušće su naseljene oblasti Lombardije (98 stanovnika na 1 kilometru²) i Venecije (75 stanovnika na 1 kilometru²), a onda slijede Moravska i Šlezija (61 stanovnik na 1 kilometru²) i Češka (61 stanovnik na 1 kilometru²), te austrijske pokrajine (54 i 39 stanovnika na 1 kilometru²). Što se tiče hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (39 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose Vojna krajina, slabo naseljene. Iznimka je samo uski pojas Ugarskog Primorja. Naseljenost,

tj. gustoća naseljenosti stanovništva na nekom prostoru, vezana je uz veći razvoj poljoprivrede i privrede uopće, te uz veću razinu kulture stanovanja i prehrane, te liječničke zaštite i školovanja.

4.4.12. Vjerske strukture u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1802. godine⁴⁰

Tabela br. 25

Hrvatski i slavonski PROVINCIJAL	Vjerska/konfesionalna statistika stanovništva				Broj stanovnika	
	Catholicos Katolici	Graeci Ritus Pravo- slavni	Protes- tanti	Izraeliti Židovi	Muška populacija	Ukupno stanovnika
Ukupno HRVATSKA	187.620	2.410	21	140	190.191	402.781
Civilna Hrvatska	167.275	2.046	8	49	169.378	337.362
1. Zagrebačka župa- nija	91.044	707	3	14	91.768	182.146
2. Varaždinska župa- nija	49.158	4	-	17	49.179	98.254
3. Križevačka županija	27.073	1.335	5	18	28.431	56.962
Hrvatski gradovi	6.925	307	4	88	7.324	15.163
1. Zagreb	1.332	70	2	30	1.434	2.973
2. Karlovac	1.328	163	2	3	1.496	3.224
3. Varaždin	2.067	9	-	49	2.125	4.362
4. Križevci	719	9	-	1	729	1.478
5. Koprivnica	1.479	56	-	5	1.540	3.126
Ugarsko Primorje	13.420	57	9	3	13.489	28.156
1. Primorje (bez gra- dova)	6.846	-	2	-	6.848	13.696
2. <i>Gradovi (ukupno)</i>	6.574	57	7	3	6.641	14.460
a. Rijeka	2.813	56	4	3	2.876	6.655
b. Bakar	3.761	1	3	-	3.765	7.805
Civilna Hrvatska Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	22.100
Ukupno SLAVONIJA	74.671	68.390	1.811	165	145.038	287.868
Civilna Slavonija	73.884	68.351	1.811	155	144.201	284.706
1. Virovitička županija	42.748	21.494	989	122	65.353	129.641
2. Požeška županija	18.503	14.767	3	26	33.299	65.344
3. Srijemska županija	12.633	32.090	819	7	45.549	89.721
Slavonski grad: Požega	787	39	-	11	837	1.643
Civilna Slavonija Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	1.519
UKUPNO Hrvatska i Slavonija	262.291	70.800	1.832	305	335.229	690.649

40 Konoskopija iz 1802. godine donosi vjersku statistiku samo za mušku populaciju, samo broj muškaraca-vjernika, ne i broj žena-vjernica, iako je i to moguće izračunati. U tabeli donosimo i ukupni broj stanovnika.

Prema konskripciji iz 1802. godine, koja donosi statistiku muške populacije, u civilnoj Hrvatskoj ukupno ima 190.191 muškarac, a od toga: a) muškaraca-katolika (*Catholicos* – većina rimokatolika i malo unijata) ima 187.620 ili 97 (96,65)% i u prosjeku toliko žena-katolkinja; b) pravoslavnih vjernika-muškaraca (*Graeci non unitos Ritus*) ima 2.410 ili 1 (1,27)% i u prosjeku toliko pravoslavnih vjernica-žena; c) Židova ima 140 (0,074%), a protestanata 21 (0,001%). U civilnoj Slavoniji ukupno ima 145.038 muškaraca: a) 74.671 muškarac-katolik i u prosjeku toliko žena-katolkinja ili ukupno 52 (51,88)%; b) pravoslavnih vjernika ima 68.390 i u prosjeku toliko pravoslavnih vjernica-žena ili ukupno 48 (47,51)%; ostali: protestanata ima 1.811 ili 1 (0,63)%, a Židova 165 ili 0,1 (0,06)%.

4.4.13. Vjerske strukture u Vojnoj krajini 1802. godine⁴¹

Tabela br. 26

VOJNA KRAJINA Generalati i Regimenti	Ukupni broj stanovnika	Broj vjernika		Ukupni broj kuća	Broj kuća vjernika		Broj ostalih vjernika
		Katolici	Pravoslavni		Katoličke	Pravoslavne	
Ukupno VOJNA HRVATSKA	376.180	188.171	173.341	38.075	18.330	17.119	14.668
<i>Banska Granica</i>	<i>91.545</i>	<i>28.074</i>	<i>60.260</i>	<i>10.259</i>	<i>2.826</i>	<i>6.155</i>	<i>3.211</i>
Prvi Banski Regiment	44.537	14.509	29.722	4.607	1.319	2.702	-
Drugi Banski Regiment	44.103	13.565	30.538	4.960	1.507	3.453	-
Vojni komuniteti	2.905	-	-	692	-	-	-
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>182.733</i>	<i>81.597</i>	<i>92.581</i>	<i>17.235</i>	<i>8.240</i>	<i>8.034</i>	<i>8.555</i>
Lički Regiment	49.024	15.947	32.492	4.378	1.541	2.861	-
Otočki Regiment	45.395	26.960	18.435	4.023	2.384	1.639	-
Ogulinski Regiment	41.961	22.113	19.848	4.346	2.582	1.746	-
Slunjski Regiment	42.614	16.577	21.806	3.825	1.733	1.788	-
Vojni komuniteti	3.739	-	-	663	-	-	-
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>101.902</i>	<i>74.000</i>	<i>25.000</i>	<i>10.194</i>	<i>7.264</i>	<i>2.930</i>	<i>2.902</i>
Križevački Regiment	50.552	-	-	4.248	2.960	1.288	-
Đurđevački Regiment	49.895	-	-	5.946	4.304	1.642	-

41 Za Varaždinski generalat ima podataka o broju katoličkih i pravoslavnih kuća, ali nema o broju vjernika: katolika i pravoslavaca. Prema Schwartzneru (1809, 247), Varaždinski generalat početkom 19. stoljeća ima sljedeći broj vjernika muške populacije: 38.982 katolika-muškaraca, 15.071 pravoslavaca-muškaraca (*griechisch nicht unirten*), te 4 unijata i 1 protestant. Budući da je u tom Generalatu muškaraca i žena približno isti broj (50.363 muškarca i 51.539 žena), onda u prosjeku imamo ove brojeve vjernika: oko 78.000 katolika (ukupno muškaraca i žena) i oko 30.000 pravoslavaca (muškaraca i žena) i 2.902 stanovnika ostalih vjernika (protestanata i Židova). Sličnu procjenu za broj katolika i pravoslavnih imamo i za vojnu Slavoniju. Usp. Demian (1806, 1807), Hietzinger (1817).

VOJNA KRAJINA Generalati i Regimenti	Ukupni broj stanov- nika	Broj vjernika		Ukupni broj kuća	Broj kuća vjernika		Broj ostalih vjernika
		Katolici	Pravo- slavni		Katoli- čke	Pravo- slavne	
Vojni komuniteti	1.455	-	-	387	-	-	-
Ukupno VOJNA SLAVONIJA	189.208	96.200	90.800	22.805	-	-	2.208
Brodski Regiment	57.034	-	-	5.952	-	-	-
Gradiški Regiment	50.581	-	-	5.222	-	-	-
Petrovaradinski Regiment	66.237	-	-	8.318	-	-	-
Vojni komuniteti	15.356	-	-	3.313	-	-	-
UKUPNO VOJNA KRAJINA	565.388	284.371	264.141	60.880	-	-	16.876

4.4.14. Gradovi Provincijala i Vojne krajine 1802. godine

Tabela br. 27

Hrvatska i Slavonija	Broj kuća	Broj stanovnika	Vojna krajina	Broj kuća	Broj stanovnika
Gradovi			Vojni komuniteti		
<i>Zagrebačka županija</i>			<i>Karlovački Generalat</i>		
Zagreb	510	2.973	Karlobag	184	995
Karlovac	504	3.224	Senj	479	2.744
<i>Varaždinska županija</i>			<i>Varaždinski Generalat</i>		
Varaždin	741	4.362	Bjelovar	233	804
<i>Križevačka županija</i>			Ivanić	154	651
Križevci	303	1.478	<i>Banska Granica</i>		
Koprivnica	742	3.126	Petrinja	432	1.888
<i>Požeška županija</i>			Kostajnica	260	1.017
Požega	380	1.643	<i>Slavonska Granica</i>		
<i>Ugarsko Primorje</i>			Petrovaradin	823	3.522
Rijeka s okolicom	859	6.655	Karlovci	970	4.745
<i>Rijeka kao grad</i>	<i>450</i>	<i>2.560</i>	Semlin (Zemun)	1.520	7.089
Bakar s okolicom	1.784	7.805			
<i>Bakar kao grad</i>	<i>325</i>	<i>1.780</i>			
UKUPNO	5.823	31.266	UKUPNO	5.055	23.455

5. Zaključak

Većina znanstvenika koji se bave historijskom demografijom istražuje stanovništvo hrvatskih pokrajina od prvog modernog popisa 1857. godine dalje. Međutim i to razdoblje istražuju uglavnom na selektivnim objavljenim izvorima. Malo je onih demografa koji istražuju ranija razdoblja, od 17. do sredine 19. stoljeća. Uzrok tome je sljedeći. Među znanstvenicima koji su se bavili demografijom vladalo je uvjerenje da je u Habsburškoj monarhiji prvi popis stanovništva obavljen 1754. godine (za vrijeme Marije Terezije) i 1785. godine (za vrijeme Josipa II) i 1805. godine, a zatim, nakon skoro pola stoljeća, tek 1851. godine. Uz to, vlada uvjerenje, koje se stalno ponavlja, da je Marija Terezija odlučila da se popisi stanovništva obavljaju svake treće godine, no da do toga nije došlo, da se ti popisi nisu provodili.

I to ne odgovara povijesnoj istini. Sasvim suprotno. Od kraja 17. stoljeća, a napose od početka i do sredine 18. stoljeća bilo je više popisa stanovništva. Zatim, 1749/50. godine održao se popis stanovništva. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pronašao se i snimio opsežan popis stanovništva hrvatskog i slavonskog provincijala 1749/50. godine.

Od sredine 18. stoljeća, od 1857. godine dalje, popisi stanovništva obavljali su se svake treće-četvrte godine. U arhivima (domaćim i inozemnim) ima mnogo tih konskripcija. Od sredine 18. do sredine 19. stoljeća pronašao sam više od 20 konskripcija.

Za historijsku demografiju hrvatskih pokrajina, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, posebno su, osim tih stalnih konskripcija, koje se provode svake treće-četvrte godine, važni sljedeći izvori: 1) veoma opsežan popis stanovništva hrvatskog i slavonskog Provincijala 1749/50. godine; 2) veoma opsežna i podacima bogata građa o urbarijalnoj regulaciji koja se provodi od 1774. do 1784. godine; 3) popis stanovništva 1828. godine, koji je po bogatstvu i količini građe/izvora jedan od najopsežnijih popisa u 19. stoljeću. Sve te izvore, s trojicom historičara, pripremamo za objavljivanje, uz temeljitu analizu tih sjajnih podataka.

U ovoj raspravi donosim broj i strukturu stanovništva u hrvatskim pokrajinama 1802. godine. Rad je utemeljen na izvornoj građi. Ta je rasprava dio opsežne knjige o naseljima i stanovništvu Hrvatske od sredine 18. do sredine 19. stoljeća.

6. Izvori i literatura

- Adelung (1809) J. Ch. *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde*, sv. II, Berlin
- Andre (1823) Ch. C. *Neueste Zahlenstatistik der europäischen und auser europäischen Staaten*, Stuttgart
- Becher (1841) S. *Statistische Uebersicht des Handels der österreichischen Monarchie, vom Jahre 1828 bis zum Jahre 1838*, Wien
- Becher (1846) S. *Die Bevölkerungs-verhältnisse der österreichischen Monarchie, vom Jahre 1819 bis zum Jahre 1843*, Wien
- Benhardi (1844. i 1849) K. *Sprachenkarte von Deutschland*, Kassel
- Bickes (1833) F. *Die Bewegung der Bevölkerung mehrerer europäischen Staaten*, Stuttgart
- Bisinger (1807. i 1808) J. C. *General-Statistik des österreichischen Kaiserthumes*, sv. I-II, Wien
- Brachelli (1853) H. F. *Die Staaten Europa's in kurzer statistischer Darstellung*, Brünn
- Bredetzky (1803) S. *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn*, Wien
- Butorac (2004) J. *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950*, Zagreb
- Chowitz (1851) J. *Handbuch zur Kenntniss Ungarns: Siebenbürgens, der serbischen Woiwodschafft des Temescher Banates, Slavoniens, Croaties, der Militairgranze, und des ungar. Litorales*, Stuttgar
- Crome (1785) A. F. W. *Ueber die Grösse und Bevölkerung der sämtlichen europäischen Staaten*, Leipzig
- Crome (1820-28) A. F. W. *Geographisch-statistische Darstellung der Staatskräfte*, sv. I-II, Leipzig
- Csaplovics (1819) J. *Slavonien und zum Theil Croatien*, sv. I-II, Pest
- Csaplovics (1821) J. *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungarn*, sv. I-II, Wien
- Csaplovics (1829a) J. *Croaten und Wenden in Ungarn. Ethnographisch geschildert*, Pressburg
- Csaplovics (1829b) J. *Gemälde von Ungarn*, sv. I-II, Pest
- Czoernig (1861) K. *Statistisches Handbüchlein für die oesterreichische Monarchie*, Direction der administrativen Statistik, Wien
- Czoernig (1855-57) K. *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, Wien, sv. II-III 1855. te sv. I. i ponovo sv. II-III. 1857.
- Demian (1797) J. A. *Beruf über die Staatskräfte der österreichischen Monarchie*, Wien
- Demian (1804a) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Darstellung des Böhmen, Mähren und das österreichische Schlesien*. Erster Band, I-II, Wien
- Demian (1804b) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Beschreibung von Ost-Galizien. Statistische Darstellung des grossfürstenthums Siebenbürgen*. Zweiter Band, A-B, Wien

- Demian (1805) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Darstellung des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Länder*. Dritten Bandes, Erste Abtheilung, Wien
- Demian (1806) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Darstellung des Königreich Ungarn und der dazu gehörigen Länder*. Dritten Bandes, Zweite Abtheilung, Wien
- Demian (1806-07) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Beschreibung der Militär-Gränze*, I-II, Wien
- Demian (1810) J. A. *Statistische Darstellung der Illyrischen Provinzen*. Erster Theil. *Die illyrische Militär-Provinz*, Tübingen
- Demian (1820) J. A. *Statistik des oesterreichischen Kaiserthums*, Leipzig
- Engel (1798) J. Ch. *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slawonien*, Halle
- Erceg (1975) I. „Stanovništvo Dalmacije na prijelomu iz 18. u 19. stoljeće“, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, sv. 2, str. 7-28, Zagreb
- Erceg (1992) I. „Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87)“, Rad JAZU 461, str. 1-24, Zagreb
- Erceg (1993) I. „Drugi austrijski popis stanovništva u Dalmaciji (1803)“, *Acta historico-oeconomica* 20, str. 133-144, Zagreb
- Fényes (1842) E. *Magyarország Statistájá*, sv. I, Pesten
- Fényes (1843) E. *Magyarország Statistájá*, sv. II-III, Pesten
- Fényes (1857) E. *Az Ausztriai birodalom Statistakaja*, Pest
- Ficker (1860) A. *Bevölkerung der Österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellt*, Wien
- Ficker (1869) A. *Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie, Ihre Gebite, Gränzen und Inseln*. Mit 4 Karten, Wien
- Franz Petter (1857). *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen Dargestellt*, I-II, Gotha
- Fröhlich (1849) R. A. *Historisch-ethnographisch-statistische Erläuterungen zur neuesten National- und Sprachenkarte des österreichischen Kaiserstaates*, Wien
- Gelo (1987) J. *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb
- Gross (1985) M. *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb
- Hain (1852-53) J. *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien
- Hassel (1807) G. *Statistischer Abriss des österreichischen Kaisertums*, Leipzig
- Hassel (1816) G. *Allgemeines Europäisches Staats- und Adress-Handbuch*, sv. II, Weimar
- Hassel (1817) G. *Geographisch-statistisches Handwörterbuch*, sv. I-II, Weimar
- Hauer (1851) R. *Politisch-statistische Uebersicht der Veränderungen öesterreichischen Monarchie*, Wien
- Heufer (1854-56) L. *Österreich und seine Kronländer*, Wien

- Hietzinger (1817-1823) A. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, sv. I 1817, II/1. 1820. i II/2. 1823, Wien
- Hoffmann (1834-36) F. V. *Deutschland und seine Bewohner*, Stuttgart
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, izd. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, izišlo je više svezaka od 1999. do 2009. godine
- Hurský (1854) J. „Šafaříkova historická mapa Slovanstva“, Časopis pro teoretickou i užitou kartografii, Ročník VII, Praha, 165-192.
- Jenny (1822) R. E. *Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate*, Wien
- Jowitsch (1835) S. *Ethnographisches Gemälde der slawonischen Militärgränze*, Wien
- Kaser (2003) K. *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb
- Klenner (1833) F. W. *Handbuch zur topographischen handelskarte des oesterreichischen Kaiserstaates*, Wien
- Kolb (1857) G. F. *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*, Leipzig
- Korunić (2006) P. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije*, Slavonski Brod
- Korunić (2010) P. „Početak etnografske statistike u Habsburškoj monarhiji i Hrvatskoj: etnička identifikacija i etničke strukture stanovništva“, *Historijski zbornik*, str. 5-51, Zagreb
- Korunić (2011) P. „Problem određenja naziva jezika i narodnosti u ideologiji hrvatskih i slovenskih iliraca 1835.-1848. godine: Etnička identifikacija stanovništva“, *Zbornik o Stanku Vrazu*, str. 94-148, Samobor
- Liechtenstern (1791) J. M. *Staatesverfassung der oesterreichischen Monarchie*, Wien
- Liechtenstern (1800) J. M. *Skizze einer statistischen Schilderung des österreichischen Staats*, Wien
- Liechtenstern (1817. i 1818) J. M. *Handbuch der neusten Geographie des österreichischen Kaiserstaates*, Wien
- Liechtenstern (1812. i 1821) J. M. *Umriss einer statistischen Schilderung des königreichs Böhmen*, Wien
- Liechtenstern (1820) J. M. *Vollständiger Umriss der Statistik des oesterreichischen Kaiserstaates*, Brünn
- Lipszky (1808) J. *Repertorium locorum objectorumque Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confiniorum militarium*, Budae
- Lipszky (1810) J. *Tabula et mappa Generalis regni Hungariae, Croatiae et Slavoniae*, Budae
- Lorković (1939. i 2005) M. *Narod i zemlja Hrvata*, Split
- Luca (1791. i 1798) I. *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate*, sv. I.-II, Wien
- Mažuran (1993) I. *Stanovništva i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek
- Meusel (1804) J. Ch. *Lehrbuch der Statistik*, Leipzig
- Meusel (1817) J. Ch. *Lehrbuch der Statistik*, Leipzig

- Meynert (1851. i 1853.) H. *Handbuch Geographie und Staatskunde von Oesterreich*, Wien
Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991, sv 1-5, Zagreb 1998.
- Pál (1832-1834) Magda. *Neueste statistisch-geographisches Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, prvo izd. 1832. i drugo 1834. Leipzig
- Prasch (1852) V. *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Brünn
- Rohrer (1804) J. *Versuch über die deutschen Bewohner der österreichischen Monarchie*, Wien
- Rohrer (1827) J. *Statistik des österreichischen Kaiserthums*, sv. I-II, Wien
- Roksandić (1988) D. *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809-1823)*, sv. 1 i 2, Zagreb
- Sartori (1830) Fr. *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistes-thätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*, Wien
- Schmidl (1839-43) A. *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Wien
- Schmidl i Warhanek (1857) A. Schmidl i W. L. Warhanek, *Das Kaiserthum Oesterreich, Geographisch, statistisch, topographisch mit alphabetische Ortslexikon*, Wien
- Schmitt (1860) Fr. *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien
- Schnabel (1841) G. R. *General-Statistik der europäischen Staaten*, sv. I-II, Wien
- Schwartner (1798. i 1809. i 1811) M. *Statistik des königreichs Ungarn*, prvo izdanje: Pest 1798. (606 str.); drugo prerađeno i prošireno izdanje: Ofen, sv. I. 1809. (445 str.) i sv. II-III. 1811. (552 str.).
- Schwicker (1877) J. H. *Statistik des Königreiches Ungarn*, Stuttgart
- Schubert (1842) F. W. *Handbuch der Allgemeinen Staatskunde des Kaiserthums Oesterreich*, Königsberg
- Sistem der österreichischen Volksschule*, sv. I-III, Prag 1861.
- Springer (1840) J. *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien
- Stančić (2002) N. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb
- Statistik Bevölkerung 1857: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31. October 1857*, Minist. des Innern, Wien 1859
- Statistik österreich. Monarchie 1849-1851: „Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreich. Monarchie“, *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, I. Heft, Wien 1852, 1-178.
- Statistik österreich. Gymnasien 1850–60: *Statistische Uebersicht über die österreichischen Gymnasien am Schuljahres 1850/51–1859/60*. Internet (Google Book Search)
- Statistik Lehranstalten 1851: „Die höheren Lehranstalten und Mittelschulen der österreichischen Monarchie im 1851.“ *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, IV. Heft, Wien 1852, 1-208
- Statistik Lehranstalten 1851-1855: „Uebersichtstafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie nach der Jahre 1851 bis 1855: Klerus, Universitäten, Tehnische Akademi-

- en, Gymnasien, Realschulen, Volksschulen“. *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, V. Heft, Wien 1855, 1-115.
- Stein (1833-34) Ch. G. D. *Handbuch der Geographie und Statistik*, Leipzig
- Stipetić V. – Vekarić N. (2004) *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik
- Šafařík (1826) P. J. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Ofen
- Šafařík (1842) P. J. *Slowanský národopis*, Praha
- Šafařík (1845) P. J. *Ethnographische Karte*, Gotha
- Šidak i drugi (1988) J. *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, Zagreb
- Tafeln zur Statistik österreichischen Monarchie*, Direction der administrat. Statistik, 1829-62.
- Thiele (1833) J. C. *Das Königreich Ungarn*, sv. I-VI, Kaschau
- Vrbanić (1899) F. „Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije“, Rad JAZU 140, Zagreb
- Uebersicht-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Direction d. adm. Statistik, Wien 1850.
- Ungewitter (1848, 1858. i 1859) F. H. *Neueste Erdbeschreibung und Staatenkunde oder geographisch-statistisch-historisches Handbuch*, Dresden
- Vranješ-Šoljan (2009) B. *Stanovništvo Banske Hrvatske. Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910. godine*, Zagreb
- Wappäus (1859. i 1861) J. E. *Allgemeine Bevölkerungsstatistik*, sv. I-II, Leipzig

SUMMARY

The Population of Croatia in 1802

Most scholars of historical demography study the population of Croatian provinces from the first modern census in 1857 onwards. Few demographers study the earlier periods, from the 17th to the mid-19th century.

Many population censuses were made starting with the late 17th century, and even more from the early to mid-18th century. In the Croatian State Archives I found and recorded a comprehensive census of the population of the Croatian and Slavonian Provincial from the year 1749/50. I found over 20 conscriptions for the period from the mid-18th to the mid-19th century. Aside from these constant conscriptions, the following sources are important for the historical demography of the Croatian provinces from the mid-18th to the mid-19th century: 1) an extensive census of the population of the Croatian and Slavonian Provincial from 1749/50; 2) extensive and data-rich material on the urbarial regulation that was conducted from 1774 to 1784; 3) a population census from 1828, which is also one of the most extensive 19th century censuses in regards to the quality and amount of material/sources.

In the discussion I present the number and structure of the population of the Croatian provinces in 1802. This discussion is part of a lengthy treatise on the settlements and population of Croatia from the middle of the 18th to the middle of the 19th century.

Key words: population census, historical demography, settlements, Croatia and Slavonia, Habsburg Monarchy